

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

“Сприятлива адаптація дитини до закладу дошкільної освіти як умова попередження істерик у її поведінці”

студентки **Бордонос Тетяни Михайлівни**

Науковий керівник:

к. пед. наук, доцент Пихтіна. Н. П.

Рецензенти:

канд. психол. наук, доцент

Пісоцький О. П.

канд. пед. наук, доцент Богдан Т.М.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

Анотація. Тема магістерської роботи “Сприятлива адаптація дитини до закладу дошкільної освіти як умова попередження істерик у її поведінці” досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення представлені у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні обґрунтована проблема необхідності виховання у дошкільників вміння долати істерики у поведінці як форму прояву агресії, зокрема: проаналізовано стан вивчення питання негативної поведінки дошкільників у психолого-педагогічних дослідженнях; здійснено огляд та відповідну аналітичну роботу над джерельною базою з дослідження проблеми адаптації дітей до умов ЗДО.

Для розв’язання емпіричних завдань дослідження, розроблена програма й методика констатувального, формувального й контрольного етапів педагогічного експерименту. Розроблені критерії, показники та рівні сформованості вміння долати істерики у дітей 5 -6 року життя, надано їх характеристики, розроблено програму оптимізації виховання у малюків вміння долати істерики, прояви агресії.

Ключові слова: адаптація, негативізм, розвиток, вміння долати істерики, дитина дошкільного віку.

Annotation. The theme of the master's thesis "Adaptation of the child to the institution of preschool education as a condition for preventing hysterics in her behavior" was investigated at theoretical and empirical levels. The results of the study are presented in three sections. At the theoretical level, the problem of the need to educate pre-schoolers the ability to overcome hysterics in behavior as a form of aggression is substantiated, in particular: the state of studying the question of the negative behavior of preschool children in psychological and pedagogical studies is analyzed; a review and appropriate analytical work on the source base for the study of the problem of adaptation of children to the conditions of HCD was carried out.

To solve the empirical problems of the study, the program and methodology of the ascertaining, formative and control stages of pedagogical experiment were developed. Criteria, indicators and levels of hysteria development in children 5 to 6 years of age have been developed, their characteristics have been developed, a program for optimizing the education of toddlers' ability to overcome hysterics, and manifestations of aggression have been developed.

Keywords: adaptation, negativism, development, ability to overcome hysterics, child of preschool age.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ЗДО ЯК УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇЇ ПОВЕДІНЦІ	8
1.1. Аналіз негативних проявів у поведінці дітей та чинників, що їх зумовлюють	8
1.2. Істерики як негативний прояв у поведінці дошкільників	14
1.3. Вивчення проблеми попередження негативних проявів у поведінці дитини у психолого-педагогічній літературі	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	29
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ ВМІННЯ У ДІТЕЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДОЛАТИ ІСТЕРИКИ	31
2.1. Критерії і показники сформованості вміння у дітей дошкільного віку долати істерики.....	31
2.2. Характеристика рівнів сформованості вміння у дітей дошкільного віку долати істерики.....	40
2.3. Вплив дорослих на сприятливу адаптацію та на розвиток у дітей уміння долати істерики у поведінці	49
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	57
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ДОЛАТИ ІСТЕРИКИ В ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ДО ЗДО	59
3.1. Характеристика принципів і педагогічних умов формування у дошкільників вміння долати істерики в адаптаційний період	59
3.2. Перевірка ефективності педагогічних умов формування у дошкільників вміння долати істерики в період адаптації до ЗДО.....	69
3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	81
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	98
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103
ДОДАТКИ	109

ВСТУП

Актуальність теми. Відповідно до вимог Концепції дошкільного виховання та Базового компоненту дошкільної освіти, сучасний дошкільний навчальний заклад має стати інститутом соціалізації, призначення якого – забезпечити фізичну, психологічну і соціальну компетентність дитини від народження до 6-7 років, можливість адаптації до унормованого існування серед людей, сформувати ціннісне ставлення до світу, навчити особистісного існування, озброїти елементарною наукою і мистецтвом життя. На думку Н. Кондратенко, підготовка та адаптація дитини до дитячого садка – одне з найважливіших завдань навчання і виховання дітей молодшого віку.

Надзвичайно важливою є підготовка до періоду відвідування ЗДО, так як вступаючи в нові взаємовідносини дитина підлягає впливу навколишнього середовища, яке може нести як позитивний так і негативний вплив. Це свідчить про те, що соціально-виховні інститути мають приділяти пріоритетну увагу процесу адаптації дитини до дошкільного закладу.

Дошкільний вік - це період інтенсивної соціалізації особистості, здобуття нею соціального досвіду. Це період коли діти засвоюють норми і правила поведінки прийняті в суспільстві, установлюють стосунки з дорослими та однолітками. Захисні механізми їх психіки тільки починають формуватись і саме від подій цього періоду життя залежить якими вони будуть у майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і саморегуляції особистості, чи не продуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність дитини. Така деформація в науковій літературі визначається як негативізм та негативна поведінка.

Проблемою виховання дітей, які мають негативні прояви у поведінці займались П.Блонський, Б.Ельконін, (вікові та психологічні особливості поведінки дітей), І.Козубовська, О.Кочетов, Є.Мурашова, І.Марценківська, І.Марценківський, В.Оржеховська (профілактика негативних проявів),

Т.Федорченко (дослідження причин і факторів негативних проявів) та багато інших. Але на сьогодні деякі аспекти даної проблеми ще залишаються недостатньо вивченими. Особливо гостро сьогодні відчувається потреба у глибокому психолого-педагогічному аналізі істерик як негативного прояву у поведінці дітей дошкільного віку, що має тенденції до активізації й поширення у період адаптації дитини до закладу дошкільної освіти; визначенні шляхів і засобів їх своєчасного запобігання та подолання.

Саме тому **темою** нашого дослідження ми обрали: *Сприятлива адаптація дитини до закладу дошкільної освіти як умова попередження істерик у її поведінці*

Науковий напрямок: Превентивний потенціал адаптації дитини до ЗДО.

Мета дослідження: Окреслити та вивчити превентивні можливості адаптації дитини до ЗДО, її ролі у попередженні істерик у поведінці дитини в адаптаційний період.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сутність істерик у дошкільників як негативного прояву у поведінці та чинників, що їх зумовлюють;
2. Вивчити проблему попередження і подолання негативних проявів у поведінці дитини у психолого-педагогічній літературі;
3. Окреслити та проаналізувати превентивний потенціал адаптації дитини до ЗДО у попередженні істерик у їх поведінці;
4. Розробити критерії і показники сформованості вміння у дітей дошкільного віку долати істерики та визначити рівні їх сформованості;
4. Розробити систему роботи з формування у дошкільників вміння долати істерики в період адаптації до ЗДО та перевірити ефективність педагогічних умов реалізації цього процесу.

Наукова проблема: Адаптація дитини до ЗДО як психолого-педагогічна проблема.

Об'єкт дослідження: процес адаптації дитини до вступу в ЗДО як превентивна умова попередження істерик у її поведінці.

Предмет дослідження: превентивні можливості адаптації дитини до дошкільного закладу у попередженні істерик у дошкільників.

Для вирішення поставлених завдань, нами було використано комплекс **методів дослідження.**

Теоретичні методи: аналіз, порівняння, класифікація та узагальнення наукових джерел з психології, педагогіки, соціології, які дали змогу виділити теоретичні підходи до досліджуваної проблеми, допомогли сформулювати поняттєво-категоріальний апарат дослідження та визначити основні науково-теоретичні положення .

Емпіричні методи: бесіди, анкетування, опитування, педагогічне спостереження, аналіз змісту педагогічної документації, проєктивні методи, педагогічний експеримент.

Методи математичної статистики й обробки інформації.

Теоретичне значення та наукова новизна роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми попередження істерик як негативного прояву у поведінці дошкільників, окресленні й аналізі превентивних можливостей адаптації дітей до ЗДО, попередженні істерик у дошкільників в адаптаційний період.

Практичне значення роботи полягає в практичному вивченні превентивних можливостей адаптації дитини до ЗДО як умови попередження істерик у їх поведінці, розробці критеріїв і показників сформованості вміння у дітей дошкільного віку долати істерики, визначенні рівнів їх сформованості, розробці системи роботи з формування у дошкільників вміння долати істерики в період адаптації до ЗДО та перевірці ефективності педагогічних умов реалізації цього процесу.

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження представлені у матеріалах Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Сучасне доккілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи

розвитку, та в матеріалах II Міжнародної науково-практичної конференції «Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення», опубліковані у тезах «Педагогічний потенціал соціальної адаптації дитини до ДНЗ» та в статті «Особливості соціальної адаптації дитини до дошкільного закладу».

Структура роботи: робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг роботи: 133 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ЗДО ЯК УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇЇ ПОВЕДІНЦІ

1.1. Проблема негативних проявів у поведінці та чинників їх появи у дітей

Аналізуючи наукові джерела з проблеми виникнення відхилень у поведінці надає підстави розглядати їх у поводженні дошкільників як початковий етап у формуванні стійких девіацій у майбутньому. Проміжними етапами у цьому процесі науковці називають педагогічну занедбаність та важковиховуваність [34; 49; 29].

Розглянемо детальніше вказані етапи, з'ясуємо сутність негативних проявів, педагогічної занедбаності, важковиховуваності, девіантної поведінки. Проаналізуємо типологію негативних проявів та чинників що їх зумовлюють.

Існують різноманітні підходи до трактування базових понять, що складають теоретичне підґрунтя досліджень сутності та етапів у формуванні девіантної поведінки. Аналіз їх суті дозволяє окреслити існуючі відмінності в тлумаченні понять, пов'язані з досліджуваними позиціями авторів. Така аналітична робота над понятійним апаратом дає змогу прослідкувати та описати логіку та основні етапи формування негативних проявів у поведінці дошкільників, їх педагогічної занедбаності, спрогнозувати ускладнення, рівні важковиховуваності та виникнення можливих девіацій у майбутньому, шляхом аналізу найбільш поширених чинників, що їх зумовлюють.

Негативні прояви у поведінці дослідники визначають як відхилення у поведінці, що виникає внаслідок дії несприятливих умов і факторів

виховання й розвитку та розглядають як початковий етап у виникненні певного роду девіантних проявів у поведінці.

Найбільш доцільною є класифікація Н.Пихтіної, на основі домінуючого чинника, згідно з якою об'єднують негативні прояви у **IV групи** [34, с.7].

I група: *Негативні прояви поведінки, зумовлені дефіцитом уваги(істерики, агресивність, крадіжки, гіперактивність).*

Незадоволена потреба в увазі, безумовній любові і особистісній значущості - є основою виникнення негативізму певного виду у поведінці малюків. Коли він не відчуває певної «порції уваги», що конче необхідна для його розвитку, він знаходить суб'єктивно-новий шлях її одержання, демонструючи різну негативну поведінку.

II група: *Негативна поведінка, що зумовлена кризами психологічного розвитку (істерики, неслухняність, гіперактивність).*

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з теми дослідження, можна зробити висновок, що дошкільний вік - це етап психічного розвитку дітей, який охоплює період від 3 до 6-7 років і характерний тим, що провідною діяльністю є гра, і це є дуже важливим для формування особистості малюка.

Як зазначають науковці, вікові кризи – необхідний чинник психічного розвитку індивіда. Вона відноситься ними до умов руху з одного етапу на інший. У кожному з конкретних випадків вони мають різний перебіг –більш гострий чи м'якший. Вони можуть сприяти виникненню різних змін на рівні організму й особистості, інколи позитивного плану [24].

У дошкільному віці мають місце криза самосвідомості та соціального Я дитини, що пов'язані з адаптацією до нових соціальних умов існування.

III група: *Негативні прояви у поведінці, спричинені неправильним вихованням (сором'язливість, замкнутість, страхи, агресивність, крадіжки, гіперактивність, нечесність).*

В. Оржеховська та О. Пилипенко вважають, що вже в дошкільному віці внаслідок неправильного виховання в родині з'являються негаразди уповодженні малюків: вони не вміють грати з ровесниками, взаємодіяти з ними, виникає

неправомірне відношення до дорослих і до самих себе. Їх основою є відсутність успішності у діях ігрового та трудового характеру, що сприяють виникненню невпевненості, образливості, впертості, а інколи агресивності, озлобленості. Мала міра успіху у будь-якій діяльності, а також обмеженість у спілкуванні призводять до викривлення психічного розвитку [29].

Науковці стверджують, що обов'язковою умовою для появи будь-якого негативізму у поведінці, їх виникнення, закріплення в особистісному плані навичок такого поведіння є невідповідність позиції старших у виховному процесі, зокрема недоцільні у педагогічному аспекті способи реагування в ситуаціях первинної появи негативізмів.

В.Оржеховська спільно з іншим науковцем вказують на існування таких найбільш типових негараздів у сімейному вихованні:

- Обмеженість позитивних аспектів у спілкуванні між батьками і вихованцями;
- Невизначеність у дорослих категорій морального плану;
- Зорганізованість сімейного життя, що не зумовлює вихованню у дітей навичок моральної поведінки й вихованості;
- Відсутність уявлень у дорослих щодо особливостей внутрішньої картини світу у сина чи доньки;
- Відсутність доброзичливого відношення дорослих до дітей [29, с.59].

IV група: Прояви негативного характеру, які є наслідком дії несприятливої адаптації дітей до ЗДО (зокрема істерики, сором'язливість, замкнутість, агресивність).

Вступаючи до дошкільного закладу, малюк потрапляє до нових умов життя, соціального оточення, умов розвитку, видів та форм активності. Коли процеси усвідомлення й навички поведіння дошкільників не є підготовленими до таких подій, не виключається ймовірність у виникненні в них різних порушень і відхилень [33, с.17].

Термін «негативні прояви поведінки» знаходяться поряд з такими поняттями як педагогічна занедбаність, поведінка, що має відхилення,

девіантна поведінка, оскільки відіграють роль підґрунтя у появі девіантної поведінки.

Науковці визначають *поведінку особистості*, як взаємодію з навколишнім середовищем, що опосередкована її зовнішньою (рушійною) і внутрішньою (психічною) активністю у формі цілеспрямованої послідовності вчинків [49, с.58].

На думку Т. Федорченко, **поведінка** – є характеристикою зовнішнього прояву дитини, її психічної діяльності, це спосіб життя і дій. Відхилення в поведінці – це такі дії, які не відповідають нормам, прийнятим у суспільстві. Діти з негативними проявами в поведінці – це такі малюки, які за несприятливого впливу на їх розвиток факторів соціального, психолого-педагогічного характеру зумовлюють інше відношення до прийнятих норм поведінки. Ще в дошкільному віці за несприятливих умов життя й неправильного виховання створюються умови для появи й закріплення таких негативних якостей, як жорстокість, жадібність, нечесність, агресивність, які лежать в основі антисоціальної і навіть кримінальної поведінки дитини [49, с. 6].

Відхилення у поведінці – соціологічний термін, який вказує на поведінку, що не відповідає чи суперечить прийнятим у певному соціумі моральним, естетичним нормам і рольовим очікуванням [49, с.6].

Як зазначає В. Оржеховська, *девіантна поведінка* – це таке поведіння, яке має відхилення, що пов'язані з відходом від встановлених у певному віці соціальних норм та правил стосунків, які є прийнятними у родині, спільноті дитсадка, шкільному колективі, а також у невеликих статевікових спільнотах. Такий тип поведінки повністю заперечує дисципліну. Найбільш типовою ознакою відповідного поведіння є зумовлена обставинами дитяча поведінкова реакція, зокрема демонстративність, агресивність, власна відстороненість від навчальної діяльності, систематичність у залишенні домівки тощо [29].

У логіці формування поведінкових відхилень педагогічна занедбаність дитини займає проміжне місце. Важливо знати сутність педагогічної занедбаності, чинники, що її зумовлюють, форми вияву, що є важливим у здійсненні заходів ранньої профілактики цього негативного утворення.

В.Оржеховська і Т.Федорченко характеризують категорію *педагогічно занедбаних дітей* які не мають фізичних і психічних негараздів, це категорія здорових дітей, які стали важковиховуваними внаслідок помилок у вихованні або його повній відсутності на протязі певного періоду. Суттєвою ознакою таких дітей є намагання до задоволення власних бажань, не звертаючи у вагу на вимоги тих, хто знаходиться поряд, спільноти [30, с.58; 49].

У розумінні механізму та етапів трансформування негативних проявів поведінки у девіації варто з'ясувати роль важковиховуваності дітей, як психолого-педагогічної проблеми.

Важковиховуваність, як зазначають В.Оржеховська й Т.Федорченко - термін, який є протилежним за своїм змістом освіченості, іншими словами набутих здатностей індивідуумом щодо правильного сприйняття та засвоєння основних суспільних норми та вимог та чутливості до виховних впливів [30, с.45; 49]. Тому, в педагогіці використовується термін «важкі діти». До такої групи відносять неслухняних, впертих, примхливих дітей, які протистоять вимогам, порадам дорослих. Частина дітей відрізняється недисциплінованістю, грубістю.

Деформацію поведінки науковці називають негативними проявами або негативізмами. У дослідженнях Т.Федорченко *негативізм* розглядається як немотивований опір суб'єкта щодо здійснюваних стосовно нього чужих впливів. Це реагування не на зміст, а на самі дії старших, що характеризується соціальними тенденціями. Подібно до впертості негативізм з'являється у відповідь, свого роду реакція на сувору вимогу. Дуже часто його помічають у дітей в період криз, коли з'являються впертість, конфліктність, демонстративна поведінка. Мають місце двійого форми: пасивна та активна. Найбільш поширеною є пасивна форма негативізму,

сутність якого полягає у процесі ігнорування правил поведінки, сформульованих дорослими, своєрідний бунт-протест щодо несправедливих дій певних осіб, як правило, добре знайомих [49, с.74].

Поряд із загальним визначенням поняття негативізм науковці виокремлюють поняття *дитячий негативізм*. Трактують його як форму демонстративного протесту дитини проти незадовільного ставлення до неї з боку ровесників і дорослих. Дитячий негативізм проявляється в протидії втручанню в її справи, грубоощах, відмові виконувати вимоги старших. Ґрунтується на незадоволенні певних важливих для дитини соціальних потреб у спілкуванні, повазі, емоційному контакті з ровесниками тощо. Блокування цих потреб викликає в неї сильні переживання, які зумовлюють появу негативних тенденцій у поведінці [32, с.4].

Дитячий негативізм, за словами Л.Лембрик, виникає внаслідок неправильного виховання, коли не задовольняються розумні бажання дитини або у ставленні до неї виявляють надмірну вимогливість і зловживають заборонами. Основними рисами характеру таких дітей є егоїзм та самовдоволеність. Тому, надмірна чутливість до всього, що стосується їх особистості, викликає реакції протесту. Постійний прояв негативної реакції з боку дитини, неминуче викликає конфлікти з однолітками, що в свою чергу змінює на гірше її статус. Негативні переживання, виникаючи при негативному досвіді поведінки, у свою чергу сприяють формуванню негативних якостей [24, с.74].

Серед основних причин, що породжують важковиховуваність дослідники виокремлюють наступні: несприятливі соціальні умови формування особистості і вроджені схильності окремих індивідів до негативних проявів поведінки.

З метою упередження подібних проявів поведінки вирішальну роль відіграє система превентивних способів дій. В науковій літературі поняття превентивний означає запобіжний. З цього випливає, що під *превентивним вихованням* – розуміють вид діяльності, що спрямована на забезпечення

теоретичної та практичної реалізації методів, дій, що спрямовані на попередження та переборення негативних ознак поведінки. Сутність превентивного виховання, за словами, В.Оржеховської, полягає у комплексному цілеспрямованому впливі на особистість, формуванні здорового способу життя, навичок відповідальної поведінки, вироблення в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення, профілактику негативних явищ у поведінці дітей [30, с.45].

Оскільки, за результатами наукових досліджень та практичного досвіду чинниками, що зумовлюють негативні прояви у поведінці дошкільників є їх неготовність до вступу до закладу освіти, важливо з'ясувати сутність підготовки дитини до вступу в дошкільний навчальний заклад та її превентивні можливості, а також готовність до ДНЗ.

Таким чином, ми визначили та охарактеризували основні поняття, що складають змістову основу дослідження, а саме: відхилення у поведінці, негативні прояви у поведінці або негативізм, дитячий негативізм, соціально-педагогічна занедбаність, важковиховуваність, превентивне виховання, готовність малюка до перебування в ЗДО. Здійснюючи аналіз основних понять, було з'ясовано, що всі поняття взаємопов'язані між собою і є своєрідним доповненням змісту суміжних, оскільки розкриваючи сутність одного поняття, ми частково розкриваємо суть іншого. Визначили, що дослідження особливостей виховання дітей з негативними проявами у поведінці не можливе без знань про механізми формування таких відхилень. І тому, такий широкий спектр проблем, які виникають у роботі з дітьми, схильними до негативних проявів у поведінці, потребують пошуку особливої стратегії виховного впливу на них, зокрема у профілактиці дитячих істерик.

1.2. Істерики як негативний прояв у поведінці дошкільників

Це питання розглядається наукою у контексті розвитку емоційно-вольової сфери малюка, як дотична до девіантного поведінки у середовищі,

як особлива форма агресивної поведінки. Зокрема під істериками розуміють емоційну реакцію дитини, яка виявляється через надмірний плач, крики і демонстративність, рухливі акти поводження (биття руками й ногами). За своєю сутністю це намагання привернути до себе увагу, насамперед, дорослих, а за формою протікання дуже близьке до афективних станів.

У зв'язку з проблемою дитячих істерик особливої актуальності набуває проблема попереджень відхилень у поведінці дітей, зокрема дитячих неврозів.

В. Гарбузов, О. Захаров, А. Співаковська зазначають, що нервові розлади супроводжують складний процес особистісного зростання дошкільника, його взаємин з оточуючими людьми – рідними, близькими, значущими однолітками. Згідно даних вказаних фахівців, існує свого роду перехрестя у відхиленнях поведінки хлопчиків і дівчату дошкільному віці, проявляється у підвищеній збудливості, розгальмованості дій, конфліктності [9; 16; 58].

За визначенням О.Захарова, невроз – психогенна хвороба зростаючої особистості. Вона зачіпає значущі для дитини аспекти життя, у першу чергу, систему взаємин із авторитетними для неї людьми, розвивається упродовж тривалого часу. Причиною неврозів автор називає емоційно загострені, суттєві для дошкільника переживання, з якими він не може впоратися. До неврозів фахівець відносить: неврастенію (конфліктне самоствердження, конфлікт між можливостями дитини та їх потребами); показниками слугують: швидка втомлюваність, легке виснаження, роздратованість, часті відволікання, нездатність зосередити увагу, низька витривалість, в'ялість реакцій; невроз страху (конфліктне самовизначення, яке відображає нездатність малюка до захисту, збереження власного «Я» від реальних та уявних небезпек; характеризується великою кількістю страхів, високим рівнем тривожності, невпевненою поведінкою; невроз нав'язливого стану (моральна суперечність засвідчується існуванням непоєднаних між собою афективних реакцій та прагнень дошкільника, зокрема, любов'ю до батька,

який його б'є); проявляється у нав'язливих думках та переживаннях, постійних сумнівах, зміні рішень тощо; істеричний невроз (конфлікт визнання, конфлікт між суб'єктивно завищеними бажаннями та самооцінками та неможливістю їх задовольнити); на перший план виступає розлади настрою, капризування, егоїзм, фіксація уваги на своєму хворобливому стані з метою привернення до себе уваги [17].

В. Гарбузов, О. Захаров, А. Співаковська підкреслюють: усі перераховані вище конфлікти взаємодоповнюють один одного, перекривають увесь спектр конфліктних відносин зростаючої особистості. Спільною для усіх видів невротичного конфлікту є наявність внутрішньої або зовнішньої перешкоди на шляху вияву дитиною дошкільного віку своїх почуттів та бажань, її нездатність розв'язати його власними силами [9; 17; 58].

Зрозуміло, що діти, що страждають тією або іншою формою неврозу, відчують труднощі у взаєминах з однолітками, їм важко налагодити конструктивну взаємодію, використати мирні способи розв'язання конфлікту. Відчуваючи страх, невпевненість у собі, проявляючи надмірну емоційність, вони вдаються до імпульсивних рішень, виявляють різні форми агресії, однією з яких є істерики, а тому потребують до себе особливої уваги.

Як бачимо, в основі істерик знаходиться внутрішній конфлікт, який зумовлює активність малюка шукати різних форм психологічного захисту, що наближує її до агресивної поведінки. Появі дитячої агресії сприяє неприйняття її значущими дорослими та однолітками – байдуже ставлення, небажання спілкуватися, перебільшення недоліків та ігнорування чеснот дошкільника, нетерплячість, намагання над ним володарювати, демонстрація ворожості, невміння слухати й чути, холодність звернень. Дитячий страх теж продукує агресивну реакцію. Відчуваючи страх, дитина намагається убезпечити себе у будь-який спосіб: виявляючи агресивність, вона мов би засвідчує свою готовність чинити опір ймовірній загрозі [11].

Науковці відмічають: дітям з агресивною поведінкою, за умови відмінностей їхніх особистісних характеристик й особливостей поведінки,

властиві деякі спільні риси. До них психологи відносять: бідність, примітивність ціннісних орієнтацій; відсутність захоплень, вузькість та нестійкість інтересів; підвищена навіюваність, схильність до покори сильнішому та відтворюваної активності; емоційна грубість, озлобленість; неадекватна й нестійка самооцінка (завищена або занижена), егоцентризм; підвищена тривожність, страх перед новим і незнайомим, невміння знаходити вихід із складних ситуацій; домінування захисних механізмів на іншими, які регулюють поведінку [32].

Водночас дослідники звертають увагу на те, що серед агресивних зустрічаються добре розвинені діти дошкільного віку у соціальному й інтелектуальному планах. Їх агресивність виступає засобом самоствердження, демонстрації ними своїх можливостей, домагання високого статусу серед однолітків, підняття свого престижу, презентації своєї самостійності, самовираження «Я».

На думку більшості науковців з означеної проблеми, якщо агресія не набуває хворобливого характеру, не засвідчує якихось серйозних психічних відхилень, то причини прояву ситуативної або агресії більш стійкої форми пов'язані з невмінням батьків і педагогів виявляти повагу до дітей, з недостатньою обізнаністю з психологічними особливостями та мотивами дитячої агресії; з незнанням сучасних методів та форм підтримки здорової наполегливості та вольових зусиль для досягнення дитиною мети; з відсутністю практики сприяння концентрації уваги дитини дошкільного віку для отримання бажаного результату; з невмінням ефективно допомагати їй позбутися ворожості до інших; з недостатньою увагою дорослих до проблем внутрішнього життя дитини – її думок, бажань, прагнень, почуттів.

Більшість дослідників наголошує, що дитина дошкільного віку часто проявляє агресивність лише тому, що не знає інших способів вираження своїх почуттів, не уміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між своєю негативною дією по відношенню до однолітків та її наслідками – для

неї самої, спільної з іншими справи, подальших взаємин з тими, кого образила [19].

Дослідження науковців дозволяють говорити про те, що педагоги та батьки надто мало увагу приділяють таким аспектам виховної роботи, як турбота про емоційний стан, комфорт та причини виникнення дискомфорту, роботу з надмірною імпульсивністю та проявами нервовості. Зокрема О. Кононко звертає увагу на те, що сьогодні дорослий має виконувати не лише звичні функції вихователя й вчителя, але й виступати по відношенню до дитини дошкільного віку особою, що здійснює постійний догляд за душею – її психологічним благополуччям, емоційною врівноваженістю, оптимістичним світобаченням, відчуттям захищеності та комфорту, задоволеністю життям.

Цеположення набуває особливої значущості внаслідок збільшення числа чинників, що продукують відхилення у поведінці дошкільників, зокрема погіршенням соціальних та здебільшого і матеріальних умов життя багатьох родин, що мають дітей старшого дошкільного віку; кризою родинного виховання (дефіцитом часу батьків, формалізацією стосунків, переважанням ділового спілкування над особистісним); недостатньою увагою сім'ї та ЗДО до нервово-психічного стану дітей (стану фізичного здоров'я у порівнянні з психологічним приділяється мало уваги).

На сьогодні фахівцями виділено внутрішні та зовнішні чинники, що провокують агресивну поведінку й відповідно появу дитячих істерик. Так, до внутрішніх факторів відносяться: *недостатня розвиненість інтелекту* (несамостійність та незрілість суджень, низький рівень розвитку логічної пам'яті, абстрактного мислення, мовлення, здатності аналізувати та узагальнювати); *несформованість комунікативних навичок* (здатності не перебивати, не влаштовувати непотрібні суперечки, уникати негативних тем, повідомляти партнера про свої наміри, не бути категоричним, чути думку іншого, чітко висловлювати та обґрунтовувати свої пропозиції, уникати дорікань та звинувачень, домовлятися, узгоджувати свої дії, визнавати

чесноти партнера, дякувати за допомогу, поступатися, якщо неправий, визнавати свої помилки тощо); *занижена самооцінка або її несформованість* (очікування дитини стосовно себе низькі, вона невисокої думки про власні можливості, залежна від думки значущих дорослих та однолітків, уникає визнання своїх чеснот та досягнень, звично сприймає негативні судження та оцінки оточуючих, характеризується невпевненою поведінкою); *знижений рівень самоконтролю та саморегуляції* (без спонукань дорослого не може оцінити правомірність своїх рішень та дій, змінити їх, утриматися від негативних емоцій, образливих слів, насильницьких дій, деструктивної поведінки; не здатна вносити необхідні корективи); *слабкість нервової системи* (дисбаланс процесів збудження і гальмування негативно позначається на характері активності; дитина вирізняється імпульсивною, неврівноваженою поведінкою, легко спалахує, діє поривчасто, нервується, вибухає з приводу незначних подій, легко відволікається, надміру вразлива) [25].

До зовнішніх чинників дитячої агресивності та, відповідно, істерик дослідники відносять: заохочення та потурання дорослими агресивності дитини, її настороженій, войовничій, демонстративній поведінці; неприємні висловлювання батьків та педагогів на адресу певних ровесників, по відношенню до яких у дитини виникає упередженість, недовіра, негативні очікування; схильність дорослих в усьому звинувачувати «важку» дитину, менш симпатичну та неуспішну (що далеко не завжди відповідає дійсності); реагування батьків та педагогів переважно на результати конфлікту, а не на мотиви його виникнення; постійне пригнічення дорослим усіх проявів агресії дитини, внаслідок чого вона не зникає, а накопичується всередині та час-від-часу вибухає; дефіцит уваги дорослих та однолітків, який провокує бажання дитини привернути її до себе у будь-який спосіб; вимоги педагога поводити себе тихо, не галасувати, не стрибати – сприяють накопиченню дитиною негативної енергії, яка потребує виходу; відсутність чітких та обґрунтованих пояснень дорослого, аналізу причин і

наслідків агресивної поведінки ускладнюють процес диференціації дошкільником припустимих та соціально неприйнятних проявів агресії; надмірна опіка і контроль батьків та педагогів, позбавлення зростаючої особистості практики самостійного і справедливого розв'язання конфлікту гальмують формування у них відповідального ставлення до своєї соціальної поведінки.

Як бачимо, науковці підкреслюють важливість знань батьків та педагогів щодо справжніх причин виникнення істерик, умінь справедливо оцінити конфліктну ситуацію та роль в ній кожного учасника, обґрунтувати деструктивність неадекватних дій дитини, проаналізувати негативні наслідки агресивної поведінки, вправляти дошкільників в умінні самостійно знаходити гідні способи виходу із складної ситуації [45].

Відповідно, істерики розглядаються як негативна форма поведінки, що не набуває невротичного характеру, не засвідчує якихось серйозних психічних відхилень у розвитку дошкільників, а загальна стратегія роботи з ними має полягати у поступовому навчанні дитини умінню виявляти доброзичливість та довіру до партнера по спілкуванню, виражати своє незадоволення у соціально прийнятний спосіб.

Виникненню істерик, як бачимо, сприяє велика кількість факторів, зокрема найбільш суттєвим з них – це потрапляння дитини до стресової ситуації, якою у період дошкільного віку є вступ до закладу дошкільної освіти. У цьому контексті ймовірність прояву досліджуваного феномену зростає й, водночас, збільшується його вплив на весь спектр поведінки й власне на всю особистість дитини в цілому. На даний час найбільш оптимальним віком вступу до ЗДО вважається вік три роки, плюс-мінус 3-4 місяці. У психологічному сенсі це співпадає з кризою самосвідомості зростаючої дитини. Відповідно, один стресовий чинник підсилює потужність іншого. Коли врахувати, що саме у цей час змінюється й соціальна ситуація розвитку, то можна зробити висновок про існування своєрідного

симптомокомплексу у малюків у цей період життя щодо появи істерик, як своєрідної форми агресивності дітей дошкільного віку.

Таким чином, істерики розглядаються у контексті емоційно-вольової сфери особистості дитини дошкільного віку. За своєю сутністю – це афективні емоційні реакції малюків, що супроводжуються втратою контролю за поведінкою на особистісному рівні, а також різного роду неконтрольованими руховими актами, зокрема плачем, криком, вибиванням руками й ногами, войовничими діями щодо дорослих і однолітків. Науковці відносять таке поводження до девіантної поведінки, а саме вважають її особливою формою агресивності, що є своєрідним психологічним механізмом захисту малюків від дії зовнішніх і внутрішніх чинників. Межа між раннім і дошкільним віком знаменується цілою низкою стресогенних ситуацій, зокрема кризою самосвідомості, вступом до ЗДО, перебудовою стосунків з дорослими й ровесниками, що становлять певний симптомокомплекс зростання істерик, агресивних дій щодо себе й найближчого соціального оточення. У цьому плані оптимальна, сприятлива адаптація дітей до перебування у закладі дошкільної освіти стане попередженням проявів істерик у дітей.

1.3. Обґрунтування проблеми сприятливої адаптації дитини до ЗДО як умови попередження істерик у її поведінці

Учені розглядають адаптацію як процес пристосування будови та функцій організму до нових умов існування. Водночас будь-яка адаптація є і результатом адаптаціогенезу [29, с.8].

Використання літературних джерел показує, що поняття вживається у кількох значеннях: сукупності реакцій пристосування людського суспільства до природного та соціального середовища; реакції окремої людини на зміни в навколишній дійсності та в значенні входження індивідів у різні соціальні ролі і в цілому відображає основні закономірності, які забезпечують

життєдіяльність та розвиток різних систем за взаємодії внутрішніх і зовнішніх умов їхнього існування.

Адаптацію розуміють як процес і результат взаємодії організму з навколишньою дійсністю, що виявляється у його функціональному пристосуванні до умов середовища, зорієнтованості на підтримання балансу. Г. Сельє у своїй теорії стресу стверджував, що кожна адаптація є стресом для організму людини [42]. Науковець виділяв такі три види адаптації, з них два – соціальних, один – індивідуальний.

1. Структура-суспільство зумовлює процес адаптації особи в соціально-економічній, політичній, духовній сферах соціуму.

2. Структура-соціальна група виявляє причини конфліктів індивіда з соціальною спільністю, вказує на правильний соціальний діагноз і можливість вирішення проблеми.

3. Структура-індивідуальна - намагання досягти балансу між внутрішньою позицією та її оцінкою з боку інших індивідів. Невміння адаптувати себе в новому колективі може привести до конфліктних ситуацій, зруйнувати ціннісні орієнтації [42].

Учені розрізняють дві форми адаптивної взаємодії: *активну і пасивну*. Під час першої з них передбачається на перший план виходить активність у поведінці, коли індивідуум намагається вплинути на навколишній світ, змінити його, обійти перешкоди, удосконалюватися самому та оптимізувати середовищні процеси. За *пасивної* форми адаптивного поведіння особа не хоче змінювати навколишній світ, натомість просто намагається підкоритися вже існуючим нормам, оцінкам, поведінковим актам, слабкою мірою використовуючи ресурси організму біологічного та психологічного планів з метою входження у соціум.

О. Кононко під *адаптацією малюка* розуміє параметри поведінки, що відображає його загальний стан та можливість адекватного розуміння та сприймання навколишнього світу, адекватним чином відноситися до оточуючих її дорослих, ровесників, їх поведінки, взаємодії, соціальних подій,

здійснювати контроль за власним поведженням [17, с. 5].

Під час адаптації завжди відбуваються зміни у структурі індивіда, у формах його активності, зазначають А. Авцин, В. Медведєв, М. Лукашевич, А. Слонім, В. Слюсаренко та ін. У даному випадку говорять про певну його адаптованість до умов середовища, що відображено у визначенні показників та розробленням відповідних концепцій досліджуваного явища. Найбільш інформативний у цьому плані критерій названої властивості – збалансованість оптимальної взаємодії між індивідумом та умовами середовища, на що вказують зовнішні внутрішні параметри, зазначають Н. Колизаєва та Т. Ронгінська.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що зовнішніми критеріями адаптованості можуть виступати: здатність до включення суб'єкта в структуру соціальних відносин, набуття соціального статусу й авторитету (Т. Серєда, І. Кряжева), продуктивність та успішність діяльності (М. Дяченко), гармонійність структури особистості (Н. Колизаєва).

У ролі внутрішніх критеріїв діють форми адаптації, які характеризуються поступовим переходом накопичених кількісних змін у нову якість. Результатом є адаптованість або неадапованість, що залежить від функціональних можливостей системи адаптаційних механізмів. Узагальнена система критеріїв адаптованості, запропонована Н. Колизаєвою, включає емоційний рівень (задоволеність, позитивний стан психіки), ціннісний (зміна спрямованості й відносин), когнітивний (пізнання нових умов у середовищі), діяльнісний (ефективність у сфері стосунків і поведінки).

Науковці, які вивчали адаптацію малюків 4 -6 року життя до умов дитсадка, зокрема Н. Ватутіною та Т. Жаровцевою виявлено, орієнтування вихователів на визначені дослідниками педагогічні умови під час її проходження сприяє більш успішному звиканню дітей до перебування у ЗДО. Зокрема це помітно у розширенні мережі соціальної взаємодії, спілкування; орієнтування на актуальні потреби маленьких відвідувачів, а

також їх залучення до активного дотримання існуючого режиму перебування в установі; поєднання й узгодженість у сімейному та суспільному вихованні норм і правил поведінки дітей вдома й ЗДО; зорієнтованість персоналу закладу на урізноманітнення змісту відповідних видів діяльності малюка, враховуючи його інтереси та потреби; забезпечення своєчасності у засвоєнні зростаючою особистістю досвіду поведінки її у новій ситуації, середовищі; уможливлення повноцінного розвитку фізичної, психічної і соціальної складових образу Я дошкільняти; забезпеченість позитивної психологічної атмосфери, яка спрямована на отримання задоволеності від умов життя в ЗДО [24].

Дослідження означеної проблеми у період онтогенезу з 4 –х до 5-ти років дозволило науковцям виявити низку параметрів здатності до адаптації. Зокрема Н. Ватутіна наголошує на наступних **критеріях адаптивності**: емоційному самопочутті малюків (афективному, неврівноваженому, урівноваженому), характері поведінкових дій (самостійні, наслідувальні, повністю пасивні), відношення до батьків, педагогів, ровесників [2]. Р. Тонкова-Ямпольська натомість пропонує враховувати: рівень здоров'я та загальний розвиток дітей, фактори підвищеної ризиковості у біологічному та соціальному анамнезі, вплив найближчих соціальних партнерів, певні реакції адаптаційного механізму, його лабільність і швидкість, можливість видозмінювати способи поведінки у залежності від певних обставин [47]. Водночас С. Нечай, насамперед, пропонує враховувати самопочуття емоційного плану малюка, рівень його контактів з ровесниками, дорослими, виявлення ним поведінки асоціального змісту, відношення до різних видів діяльності, а також міру залученості у них [27].

Було з'ясовано, що адаптація є процесом, адекватним пристосуванню функціональних та структурних елементів до навколишнього середовища. Будь-яка адаптація означає перебудову існуючих форм поведінки, звичок або вироблення нових. Ці завдання потребують трансформації наявних динамічних стереотипів, що призводить до певного нервового напруження і

як результат цього – до коливань у вегетативній регуляції, порушень емоційного стану та поведінки. Про результативність адаптації свідчить певний її рівень. А. Налчаджян розглядає у своїх дослідженнях такі **рівні адаптації**: *нормальна адаптація*, результатом якої є адаптованість особистості без патологічних змін, порушень норм тієї соціальної групи, де проходить її життєдіяльність; *девіантна адаптація*. Наявні процеси спротиву, які унеможливають задоволеність потреб у певній спільноті у відповідній поведінці; *патологічна адаптація* сприяє виникненню патологічних механізмів і форм поведінки, уможливають появу патології узагальненого плану, ставлять перепони на шляху успішної адаптації, засвоєння зростаючою дитиною норм і правил ціннісного плану [27].

О. Колесник, визначаючи адаптованість дітей, підкреслює необхідність емоційно-позитивного відношення до перебування в ЗДО. Він зазначає, що до нього відноситься задоволеність виконуваною діяльністю, мірою взаємодії з дорослими й ровесниками, що зумовлює необхідність підтримання позитивної налаштованості малюків та цікаві для нього форми активності, де вона може закріплюватися. Показниками емоційної налаштованості малюків до перебування у дитячому садочку науковець вважає: прагнення до перебування у ЗДО, мобільність адаптації до умов у середовищі ЗДО, що має проявлятися у врівноваженості емоцій, психічних станів, бажанні брати участь у режимних моментах, формах активності, ініціювати процес спілкування, тяжіти до контактів з вихователями, батьками, ровесниками [13].

Отже, результат адаптації залежить від наявності певних мотивів, налаштованості відвідувати дошкільний заклад. Мотиви – «це джерело активності» дошкільнят, вказують окремі науковці [16]. Водночас, емоції, вважає О.Кононко, – є певним сигналом з боку організму, що вказує на стан процесу адаптування, певним його механізмом. Емоції є шляхом входження дитини до соціальних умов буття. Усі соціальні зв'язки дитини, засвоєні на емоціях, і в перехідний період розвитку дитини набувають ознак

усвідомленості, передбачуваності, сприяють цілеутворенню, з'являється децентрація у емоційному плані – навички відчуття емоційного стану людей, які оточують малюка. Він починає виявляти співчуття, а також відповідну поведінку, здатен поступитися своїми бажаннями, іншими словами виникає почуття емпатії. За рахунок неї діти набувають емоційні оцінні еталони, що відносяться до соціальних норм. Таким чином, емоцію можна розглядати як узагальнену оцінку ситуації пристосування. Отже, ефективно впливаючи на емоційні реакції малюків, під час їх пристосування до нових обставин ситуації (зокрема гри), зумовлює вплив на стратегії і тактики її поведінки [17, с.39].

Особистість формується в конкретній діяльності і не є пасивною істотою. Під поняттям загальної активності сукупність якостей індивіда, які уможливають задоволення його потреби у ефективній взаємодії зі зовнішнім світом, самовираження відповідно до навколишньої дійсності [16, с.20]. У залежності від потреб особистості вчені виділяють різного роду форми поведінки. Зокрема це інтелектуальна, пізнавальна, рухова, соціальна. Спонукою ігрової діяльності є прагнення до ігрових стосунків з ровесниками, спілкування, набуття нового досвіду взаємодії, виконання окремої ролі. Дитині 5-7 року життя є характерною бурхлива активність в цілому, зазначається у дослідженнях Л. Артемової та І. Школьної, а її розвиненість у ігровій поведінці є основою сприятливої адаптації до обставин навколишнього світу [1; 52].

Науково-теоретичний аналіз ролі активності у житті особистості дає підстави вважати, що організація різного роду поведінки дітей, надто гри, а також та активне залучення до неї новоприбулих дітей сприяє позитивній взаємодії та виключає негативну їх адаптацію, підтверджуючи актуальність нашого дослідження.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми, ми визначилися з такими критеріями адаптованості малюків, зокрема: позитивні емоції та психічні стани під час перебування дошкільній

установі, мотиваційна готовність до знаходження у ній, активність в ігровій діяльності.

Науковці схильні виділяти наступні *етапи процесу адаптації у дошкільнят: гостру, підгостру фази*. Зокрема першій з них характерні коливання показників психосоматики, зниження маси тіла, частота респіраторних захворювань, зниження захисних сил організму, погіршенням сну та апетиту, регресом у мовленнєвому та руховому розвитку. Вона має *три ступені проходження: а) легка адаптація: поведінка та здоров'я нормалізуються протягом 7-10 днів; б) негативні прояви під час адаптації середньої важкості нормалізуються за 10-20 днів; в) важка адаптація може тривати від 15-20 днів до 2-3 місяців: дитина часто хворіє, відмічається фізичне та психічне виснаження організму; підгостра фаза*. Характеризується негативними проявами, які поступово зменшуються і реєструються лише по деяких параметрах; спостерігається уповільнений темп розвитку; триває 3-5 місяців; реалізується завдяки компенсаторній функції, яка визначається швидким темпом розвитку, що допомагає малюкові наздогнати затримку у розвиненості певних функцій [47; 2].

У дисертаційному дослідженні С. Нечай визначено такі рівні адаптованості дітей 3-4 року життя до дошкільного закладу: задовільна адаптація, часткова адаптація, нестійка адаптація, незадовільна. Знання відповідних рівнів, а також їх особливостей протікання у малюків певного віку дають змогу ефективніше організувати педагогічний процес [28].

Ми погоджуємося з думкою дослідників, що кожен з вказаних рівнів суттєво визначає кінцеві результати пристосування до умов ЗДО, однак окремі науковці найбільшій ролі надають соціальним чинникам [26]; інші – індивідуальним характеристикам дітей: стан фізичного здоров'я, механізми змінюваності поведінки, індивідуальні прояви адаптації [2]. Отже, набутий дитячий досвід, спрямований на орієнтування у нових, незвичних обставинах, пошуку адекватних еталонів для вироблення правомірних стратегій поведінки, можливості видозмінювати активність, вносити зміни у

свої прагнення, розуміти наслідки впливу на зовнішнє середовище, вміти поглянути на себе з боку, співвіднести їх уявлення з власними здатностями, активна участь у взаємодії з навколишніми визначають сприятливу адаптацію.

Щодо *старших дошкільників* науковці вказують на наступні ознаки: усвідомленість соціальної різнопланової ролі та її функціонального призначення, розуміння нового періоду свого життя, інтерес до різноманітних видів діяльності, потреба у новому власному практичному досвіді, поєднаному у змістову, сумісну з другими малюками та дорослими поведінку, яка уможливорює обізнаність та усвідомленість щодо дотримання певних загальноприйнятих і встановлених норм поведіння у соціумі; здатність до коригування власних дій, вчинків, здійснювати контроль за власними бажаннями, змінювати довкілля, активно взаємодіяти з оточенням.

Науковці вважають, що третя частина малюків, які лише розпочали відвідування дошкільного закладу, можуть похвалитися успішною адаптацією до нових обставин, пов'язаних з суспільним вихованням. Більшість з них стикаються з різноманітними складнощами вказаного етапу життя. Загальновизнаним є факт, що успіх у пристосуванні є наслідком дії певних чинників, основою яких є психологічна готовність дитини до відвідування закладу суспільного виховання. Стрижнем такої готовності, на думку М. Зажигіної, є здатність дитини до розширення сімейних стосунків у спілкуванні, залучаючи до цього процесу однолітків та соціальних дорослих. Відповідно, здійснення переходу дошкільників на більш високий рівень організації взаємодії з найближчим оточенням визначає змістову основу перебігу кризи під час адаптації до ДНЗ [5].

Однак досвід практиків переконує у наявності серед дорослих прагнень, що початок перебування їх дітей в ЗДО вони пов'язують зі своїми особистісними мотивами (умови праці, сімейні та індивідуальні питання тощо). Отже, вони не враховують вікові й індивідуальні властивості дошкільнят певного віку. Відповідно, найбільш поширена помилка батьків є

передчасне, не підкріплена відповідною сформованістю психологічної готовності малюків, перебування в ЗДО. За таких умов адаптація до ЗДО проходить складно, з проблемами для батьків та власне для дітей. Л. Стреж виділяє наступні критерії сформованості особистісного утворення у дітей 4-6 року життя готовності до перебування у ЗДО: фізіологічні та психофізичні показники розвитку; властивості НС; навички спілкування з ровесниками, батьками, вихователями; певний рівень ігрових дій; узгодженість режиму ЗДО і сім'ї [46, с.41].

М. Зажигіна виділяє такі ознаки психологічної готовності дітей до ЗДО:

1. Стійкий інтерес дитини до гри та готовність до стосунків з ровесниками під час її проведення.

2. Готовність дитини до взаємодії з іншими людьми, окрім близьких родичів.

3. Спокійне реагування на відсутність поряд мами.

4. Відсутність стійких негативних емоцій і переживань дитини, зокрема страху, тривоги щодо нових ситуацій і незнайомих людей.

5. Виразне прагнення відвідувати малюком ЗДО (на відповідне запитання відповідає - так) [5].

Таким чином, адаптація розглядається як незмінний супутник життя індивіда. Її сутність полягає у пристосуванні до нових обставин ситуації, умов життя в цілому. Великою мірою вона залежить від міри адаптованості індивіда, здатності швидко й мобільно адаптуватися до змін у навколишньому середовищі. Водночас цей процес залежить напряду від зовнішніх чинників, які носять характер стресогенних впливів. До зовнішніх чинників на перший план виступає період адаптації до будь-яких нових умов. У нашому дослідженні – це пристосування до умов ЗДО дітьми дошкільного віку. Перебіг цього явища у науці розглядають з позиції успішності – неуспішності, відповідно говорячи про сприятливу – несприятливу адаптацію. Несприятлива адаптація сприяє появі у дитини конфронтації, неадекватних реакцій та дій, спрямованих на зовнішні предмети, оточуючих

її людей. Сприятлива, навпаки, зумовлює налагодженню тактовних, конструктивних способів поведіння, появі позитивних особистісних утворень щодо подолання негативних явищ.

Висновки до розділу 1

Нами було з'ясовано, що істерики розглядаються у контексті емоційно-вольової сфери особистості дитини дошкільного віку. За своєю сутністю – це афективні емоційні реакції малюків, що супроводжуються втратою контролю за поведінкою на особистісному рівні, а також різного роду неконтрольованими руховими актами, зокрема плачем, криком, вибиванням руками й ногами, войовничими діями щодо дорослих і однолітків. Науковці відносять таке поведіння до девіантної поведінки, а саме вважають її особливою формою агресивності, що є своєрідним психологічним механізмом захисту малюків від дії зовнішніх і внутрішніх чинників. Межа між раннім і дошкільним віком знаменується цілою низкою стресогенних ситуацій, зокрема кризою самосвідомості, вступом до ЗДО, перебудовою стосунків з дорослими й ровесниками, що становлять певний симптомокомплекс зростання істерик, агресивних дій щодо себе й найближчого соціального оточення. У цьому плані оптимальна, сприятлива адаптація дітей до перебування у закладі дошкільної освіти стане попередженням проявів істерик у дітей.

Великою мірою істерики залежать від зовнішніх факторів та внутрішніх особливостей психіки дітей 5-6 року життя. До зовнішніх чинників на перший план виступає період адаптації до будь-яких нових умов. У нашому дослідженні – це пристосування до умов ЗДО дітьми дошкільного віку. Перебіг цього явища у науці розглядають з позиції успішності – неуспішності, відповідно говорячи про сприятливу – несприятливу адаптацію. Несприятлива адаптація сприяє появі у дитини конфронтації, неадекватних реакцій та дій, спрямованих на зовнішні предмети, оточуючих її людей. Сприятлива, навпаки, зумовлює налагодженню тактовних,

конструктивних способів поведження, появи позитивних особистісних утворень щодо подолання негативних явищ. У нашому дослідженні таким являється вміння дитини 5-6 років долати істерики та прояви агресії під час них у взаємодії з ровесниками та дорослими.

РОЗДІЛ 2

.ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТЕРИК ДІТЕЙ 5-6 РОКІВ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ ЗДО

2.1. Опис основних етапів дослідно-експериментальної діяльності

Відповідно до теми та завдань дослідження нами розроблено методику констатувального експерименту, мета якого визначити наступні положення:

- Уточнити критерії та показники які вказують на міру розвиненості у дітей 5-6 року життя вміння долати істерики у поведінці дітей під час адаптації до умов дошкільного закладу.
- Розробити адекватну предмету та завданням дослідження комплексну методику діагностики досліджуваного явища.
- Визначити рівні сформованості у дітей 5-6 року життя вміння долати істерики у поведінці та охарактеризувати їх.
- З'ясувати умови сприятливої адаптації дітей 5-6 року життя в ЗДО на основі практичної поведінки, знань та уявлень вихователів про етапи, структуру та необхідність використання ігрових технологій

База дослідження: ЗДО «Малютко» Ядугинської сільської ради та ЗДО «Теремок» м. Борзна. Загальна кількість дітей – 20 чол., вихователів – 10 чол., батьків – 20 осіб.

Програма констатувального експерименту передбачала реалізацію трьох етапів.

1 етап – підготовчий.

На цьому етапі нами уточнювалися показники та критерії дітей 5-6 року життя вміння долати істерики, займалися пошуком відповідного діагностичного інструментарію, оскільки специфіка предмету дослідження зумовила складність компонування методики, спрямованої на досягнення завдань дослідження.

Розробляючи стратегію констатувального етапу дослідження, нами було зроблено узагальнення відомих науковців щодо сутності уміння дітей 5-6 року долати істерики у власній поведінці, як прояву агресивної поведінки. Під ним розуміли можливість малюків свідомо аналізувати та надавати об'єктивної оцінки конфліктної (стресової) ситуації та прогнозувати наслідки свого вчинку щодосамого себе та інших, використовуючи вольове зусилля та підтримання дотепної поведінки, збереження емоційної рівноваги та прийняття адекватних рішень.

З метою розробки адекватних методів дослідження уміння дітей 5-6 року долати істерики як елемента дитячої агресії необхідно було уточнити критерії, показники та компоненти, за якими визначатимуться рівні його сформованості. Оцінюючи міру сформованості у малюків досліджуваного явища, були зорієнтовані на наступні прояви у дитячій поведінці.

Таблиця 2.1

**Критерії та показники розвиненості у дітей 5-6 років уміння
переборювати істерики**

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<i>1. Розуміння змісту понять «агресивність», «істерики» та «уміння долати істерики»</i>	Може пояснити зміст усіх понять, назвати їх відмінності, основні прояви, схарактеризувати себе та інших людей у контексті істерик та їх прояву у агресії.
<i>2. Позитивне ставлення до уміння долати істерики у контексті агресивної поведінки</i>	Усвідомлює значення для життя даного уміння, прагне ним оволодіти, поважає себе та інших за уміння розв'язувати стресові ситуації та конфлікти у мирний спосіб, не ображати й не тиснути на інших.
<i>3. Саморегуляція поведінки у соціально прийнятний спосіб</i>	З власної ініціативи здійснює контроль та регулює поведінку у стресовій і конфліктній ситуаціях: утримується від образливих слів, погроз; орієнтується на соціально-моральні стандарти поведінки; поводить себе совісно за умов відсутності поряд дорослого.

Окрім зазначених критеріїв та показників уміння переборювати істерики у поведінці оцінювалася за *когнітивним* (уявлення, знання), *емоційно-ціннісним* (ставленням) та *поведінковим компонентами* та стабільністю їх прояву та модальністю

Когнітивний компонент визначає міру поінформованості дитини про суть, прояви та негативну роль істерик, як агресивної поведінки у взаєминах з людьми; про критерії та показники сформованості уміння долати істерики, агресію та чинники їх розвитку; про засоби і форми виховання соціально схвалюваних та прийнятних форм поведінки; про власні особистісні якості, які уможливають або гальмують процес формування уміння долати істерики; про важливість оволодіння уміннями поводження у стресовій ситуації, попереджати та розв'язувати конфлікти.

Емоційно-ціннісний компонент засвідчує міру зацікавленості дитини у вихованні уміння долати істерики; усвідомлення важливості для конструктивних та гармонійних взаємин уміння поводитися соціально прийнятно, не вдаватися до асоціальної поведінки; повага до себе та інших; позитивне ставлення до здатності утримуватися від імпульсивної поведінки, негативних емоцій; ціннісне ставлення до себе, об'єктивна оцінка своїх дій, вчинків, результатів, якостей; прагнення до самовдосконалення.

Поведінковий компонент вказує процес реалізації малюком своєї спонтанності; здатність визнавати свої чесноти та вади; уміння об'єктивно оцінювати причини та наслідки істерик, агресивної поведінки (свої та ровесників); здатність виявляти культуру поведінки у взаємодії з іншими людьми; уміння орієнтуватися на моральні норми і правила, контролювати та регулювати свою поведінку у стресовій, конфліктній ситуаціях, налагоджувати гармонійну взаємодію; спроможність обирати оптимальні для конкретної ситуації рішення.

Відповідно до завдань дослідження ми використали такі основні та допоміжні емпіричні методи: графічний тест «Кактус», спостереження за проявами істерик та агресії у поведінці дітей під час прогулянок, ігор,

спілкування з ровесниками та дорослими, моделювання експериментальної ситуації, спостереження за поведінкою дітей в адаптаційний період, проєктивний метод «Два будиночки» (І. Вандвик, П. Екблад; для діагностування емоційного ставлення дітей до людей з їх оточення), вивчення нормативно-правових документів та матеріалів педагогічної документації закладу, спостереження за діяльністю вихователів, анкетування вихователів, метод бесіди.

Розглянемо зазначені методи більш детально. Зокрема діагностичний метод «Кактус» розроблений М. О. Панфіловою. Він спрямований на дослідження емоційно-особистісної сфери дітей дошкільного віку взагалі, прояви агресії, тривожності як засобів захисту. Тестування проводиться індивідуально з кожною дитиною. Досліджуваному дається лист паперу форматом А-4 і простий та кольорові олівці. Експериментатор пропонує дитині: *«На листі паперу намалюй кактус таким, яким ти його уявляєш»*. Під час малювання дорослий нічого не пояснює. Не уточнює, не відповідає на запитання. Він лише може повторити інструкцію: *«Намалюй кактус»*. Під час малювання кактусу дитина проєктує малюнок на себе. По завершенні малювання доцільно обговорити малюнок з дитиною.

Відповіді на кожне запитання детально фіксувалися у протоколі (форма подається у додатку). Фіксувалися особливості міміки, жестів, рухів, дій, інтонації дитини.

Під час обробки результатів тестування бралися до уваги: *положення малюнку на сторінці (просторове); величина малюнку; характер ліній; сила натиску на олівець; кольори зображення*.

Враховувалися характеристики: *«образу» кактусу (дикий, домашній, жіночний, «мужній), манера малювання (чітка, деталізована, промальована чи схематична), особливості голок кактусу (розмір, кількість, розташування), кольорова гамма*. За результатами обробки даних діагностувалися якості особистості досліджуваних.

Спостереження здійснювалося під час ігор та спілкування дітей з ровесниками, дорослими у приміщенні та на прогулянці. Було проведено по 5 спостережень за окремо взятою дитиною.

1. Прояви агресії, їх частоту, інтенсивність, по відношенню до кого проявляється. До основних форм агресивної поведінки було віднесено: **Фізичну агресію:** *спрямовану на іншу дитину* (штовхає, б'є, кусає, плюється тощо); *спрямовану на предмети* (ламає іграшки, руйнує вироби інших, рве книжки тощо); *спрямовану на себе* (кусає себе, щипає, б'є). **Приховану агресію** (дряпає, щипає, кусає однолітків, коли дорослий цього не бачить, замахується, проте не б'є, лякає). **Вербальну агресію** (лається, говорить образливі слова, залякує, принижує). **Емоційну агресію** (стискає губи, червоніє, блідне, стискає кулаки). **Переважаючі форми агресії:** *нападницька* (злісна, ворожа поведінка, бажання заподіяти біль іншому, отримати задоволення від цього, використати силові методи, вдатися до різних форм насилля); *захисна; спрямована на самоствердження та самореалізацію у ситуації змагання, конкуренції.* **Показники реакції агресивності у дошкільника:** прояви агресивності відсутні; агресивність проявляється зрідка; агресивність проявляється час від часу; агресивність проявляється доволі часто; агресивність проявляється безперервно. **Спосіб попередити конфлікт, розв'язати суперечку:** *займає активну позицію, намагається розв'язати конфлікт у мирний спосіб (доводить його недоцільність, заспокоює нападника, нагадує про ймовірні ризики, захищає слабшого); займає пасивну позицію, уникає конфліктної ситуації (виявляє конформну поведінку, погоджується з думкою більшості або сильного лідера, підкоряється переможнику); займає ухильну позицію, усувається від конфлікту, скаржиться дорослому, перекладає на нього відповідність за розв'язання проблеми.*

Моделювання експериментальної ситуації

Методика спрямована на визначення характеру поведінки дітей 5-6 років в ситуації зіткнення інтересів та вивчення особливостей емоційно-

вольової сфери й моральної спрямованості учасників сумісної діяльності. Експериментатор об'єднує для виконання завдання конструктивного характеру (виготовлення виробу з паперу) двох дошкільників, які зазвичай не відчують один до одного симпатії, ставляться неприязно, напружено, заздрісно, байдуже. Об'єднуються діти: які переважно конкурують між собою, не товаришують; різної статі. Кожний варіант об'єднання передбачав свій зміст спільної роботи. Завдання мають відрізнятися певною новизною й складністю.

Доручаючи виконання спільного завдання, експериментатор надає дітям можливість самостійно визначитися з тим, хто що робитиме. При цьому слід передбачити, щоб якась ділянка роботи була привабливою для обох дітей, а інша – непривабливою. Це спричинить суперечку, конфронтацію, прагнення домінувати чи підкорятися. Дорослий – спостерігач.

Програма спостереження за поведінкою дітей-новачків

Мета спостереження: дослідити поведінкові прояви емоційних станів дітей-новачків.

Предмет спостереження: поведінка дітей та їх емоційні стани.

Об'єкт спостереження: діти.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Завдання спостереження: дослідити поведінку дітей, визначити емоційні стани.

Тип спостереження: неструктуроване, внутрішнє, польове, систематичне.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол (додаток Б).

Окремою складовою дослідження було вивчення процесу адаптації дітей 5 -6 років до умов ЗДО. Досліджуючи сприятливість адаптації, нами було організовано окремим елементом вивчення діяльності вихователів та батьків та їх ролі у цьому процесі. Зокрема по відношенню до педагогів здійснено діагностичну роботу, методи якої представлені у таблиці 2.2.

Діагностичні можливості емпіричних методів досліджень

Превентивні можливості сприятливої адаптації дітей до умов ЗДО	Емпіричні методи
Успішне протікання основних етапів адаптації дітей до дошкільного закладу	Основний метод: спостереження за забезпеченням вихователем успішного протікання основних етапів адаптації дітей до умов ДНЗ. Допоміжні методи: спостереження за поведінковими проявами дітей-новачків з метою визначення емоційного стану; бесіда з дітьми.
Врахування структури організаційного періоду адаптації дітей до умов ДНЗ	Основний метод: Спостереження за вихователем щодо врахування ним структури адаптації дітей до дошкільного закладу. Допоміжний метод: аналіз планів роботи; проективна методика « Два будинки».
Використання ігрової інструментарію в адаптації дітей дошкільного віку до умов ДНЗ	Основний метод: спостереження за використанням вихователем щодо ігрової інструментарію в адаптації дітей дошкільного віку до умов ДНЗ. Допоміжний – анкетування вихователя стосовно використання ним ігрової інструментарію у різних режимних процесах.

Розглянемо окреслені методи детально.

Програма

Спостереження за діяльністю вихователя щодо забезпечення ним успішного протікання основних етапів адаптації дітей.

Мета спостереження: дослідити діяльність вихователя щодо забезпечення успішного протікання основних етапів адаптації дитини до ЗДО.

Предмет спостереження: професійна діяльність вихователя.

Об'єкт спостереження: вихователь.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Завдання спостереження: дослідити мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти рівня обізнаності вихователя щодо успішного протікання основних етапів адаптації дошкільників до умов ЗДО.

Тип спостереження: неструктуроване, внутрішнє, польове, систематичне.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол (додаток А).

У якості допоміжного методу ми використали метод спостереження за поведінкою дітей.

***Програма спостереження за діяльністю вихователя щодо
врахування ним структури організаційного періоду адаптації дітей
дошкільного віку до ЗДО***

Мета спостереження: дослідити врахування вихователем структури адаптації дітей дошкільного віку до дошкільного закладу.

Предмет спостереження: професійна діяльність вихователя

Об'єкт спостереження: вихователь.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Завдання спостереження: 1. Дослідити шляхом спостереження врахування вихователем структури адаптації дітей до умов ЗДО; 2. Вивчити дотримання вихователем у основних етапів адаптації дітей до дошкільного закладу.

Тип спостереження: неструктуроване, внутрішнє, польове, систематичне.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол (додаток В).

В якості додаткового методу дослідження ми використали ***метод вивчення та аналізу документів (перспективно-календарних планів роботи)***

Мета: проаналізувати плани роботи вихователів з метою вивчення врахування ними в роботі структури організаційного періоду адаптації дітей.

Предмет вивчення: календарні плани роботи.

Програма спостереження за використанням вихователем ігрового інструментарію в процесі адаптації дітей дошкільного віку до ЗДО

Мета спостереження: дослідити використання вихователем ігрового інструментарію в процесі адаптації дітей дошкільного віку до нових умов.

Предмет спостереження: професійна діяльність вихователя щодо використання ігрового інструментарію в процесі адаптації дітей дошкільного віку.

Об'єкт спостереження: вихователь.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Завдання спостереження:

1. Дослідити шляхом спостереження використання вихователем ігрового інструментарію в процесі адаптації дітей дошкільного віку до ДНЗ.

2. Виявити уміння вихователів використовувати ігровий інструментарій для забезпечення успішної адаптації дітей до ДНЗ всіх режимних процесах дошкільного закладу.

Тип спостереження: неструктуроване, внутрішнє, польове, систематичне.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол (додаток Е).

В якості додаткового методу дослідження ми використали **методанкетування вихователя.**

Метод анкетування вихователя

Мета анкетування: дослідити готовність вихователів до використання ігрового інструментарію у забезпеченні адаптації дітей дошкільного віку до умов ЗДО.

Анкета передбачала використання основних запитань, що спрямовані на вивчення особливостей використання ігрового інструментарію в адаптації дітей дошкільного віку до умов ДНЗ (додаток Г).

Метод анкетування вихователя

Використано модифікований за змістом, формою подання та кількістю запитань варіант анкети, розробленої Г. Лавретьєвою та Т. Титаренко. Її мета

– з'ясувати уявлення членів родини про агресивність власної дитини, її вміння розв'язувати конфлікти у мирний спосіб. Анкета містить 15 запитань, чотири з яких відкритого, а одинадцять – закритого характеру.

Позитивна відповідь на кожне твердження оцінюється в один бал. Оцінка від 15 до 20 балів характеризує високу агресивність; 7-14 балів – середню; 1-6 балів – низьку агресивність дитини дошкільного віку. Перелік запитань подано у додатках.

2 етап дослідження – власне емпіричне дослідження, що проводилося на базі дошкільного навчального закладу «Малятко» с. Ядути та ЗДО «Теремок» м. Борзна, У дослідженні було охоплено 10 вихователі і 50 дітей та 50 членів родин вихованців.

Отже, нами була розроблена методика дослідження, за допомогою якої було з'ясовано особливості вміння долати істерики дітьми 5-6 років, а також виявити превентивні можливості сприятливої адаптації дітей до дошкільного закладу щодо формування означеного особистісного утворення.

3 етап дослідження – аналіз результатів констатувального експерименту.

2.2. Характеристика рівнів сформованості вміння удітей дошкільного віку долати істерики

З огляду на те, що у процесі проведення констатувального експерименту застосовувався комплекс методів, постала необхідність деталізації одержаних з їх допомогою діагностичних даних.

Розглянемо для початку дані графічного тесту, який дозволив проаналізувати як малюнки досліджуваних старшого дошкільного віку, так і їхні відповіді на запитання тесту.

Виявилось, що близько $\frac{2}{3}$ досліджуваних старшого дошкільного віку (66,5%) схилилися до думки, що на малюнку зображують домашній кактус, а

33,5% - дикий. Перші переважно зображали його у вазонах, інші – окремо, однак у деяких випадках коментар і зображення не співпадали.

Здійснюючи аналіз дитячих робіт, нами було взято до уваги, що схильність до істерик, як форми агресивних дій у дітей мають проявлятися на рівні психічної проекції на площині аркуша. Малюки зображували кактуси у центрі сторінки, великими за розміром із великою кількістю гострих зовнішніх колючок, які, за їхніми словами «дуже-дуже колються. Так, що не можна до них доторкнутися». Таких дітей нараховувалося 41%. До їх складу не включено дошкільників, які зобразили кількість кактусів з середньою або невеликою кількістю голок. Варто зазначити, що 28,7% дітей 5-6 років зобразили голки всередині кактусу або замінили їх крапками. 12,3% дошкільників взагалі не зобразили голок на рослині. Отже, за даними графічного тесту, схильними до істерик і агресії є понад третини дітей старшого дошкільного віку.

Встановлено, що досліджувані були одноставними щодо свого ставлення до догляду за кактусом – їм це подобається. Тривожним є той факт, що 75% старших дошкільників не лише зобразили «одинокий» кактус, але й прокоментували своє зображення відповідями типу: «Зовсім один», «Сам», «Немає інших». Це свідчить про те, що почуття самотності більшість дітей п'яти-шести років відчувають значно часто. Лише $\frac{1}{4}$ досліджуваних вказаного віку зображували поряд або маленькі кактуси або інші квітки у горщиках.

Варто підкреслити той факт, що характеризуючи, яким стане кактус, коли виросте, лише 16,4% досліджуваних вказали: «він стане красивим, з квіточками», «буде високим, сильним»; водночас 83,67% інших підкреслили: «зростуть колючки», «він буде ще сильніше колотися». Це може свідчити про тривожні очікування дітей старшого дошкільного віку, пов'язані з їхнім дорослішанням.

Аналіз даних, отриманих у ході моделювання експериментальних ситуацій (викладання квітки з мозаїки та конструювання будинку з

будівельного матеріалу) дозволив отримати інформацію щодо того, як розподіляли діти між собою ділянки роботи, наскільки співпрацювали один з одним у ході спільної діяльності, поводитися самостійно чи залежно; чи виявляли агресію по відношенню до партнера; як розв'язували непорозуміння та конфлікти; наскільки адекватною була самооцінка.

З'ясувалося, що у ході виконання конструктивних завдань досліджувані експериментальної та контрольної груп суттєво вирізнялися між собою здатністю налагоджувати взаємодію з однолітком, домовлятися, виробляти з ним спільну позицію, поступатися, уникати істерик, розв'язувати конфлікт у мирний спосіб, утримуватися від проявів агресивних дій власними силами, без втручання дорослого.

Узагальнені дані спостережень за досліджуваними 5 -6 років під час виконання ними двох експериментальних завдань подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Кількісний розподіл досліджуваних за умінням долати агресію у двох експериментальних ситуаціях (у %)

Долання істерик, агресивних дій	Будівельний матеріал	Мозаїка
<i>Долає самостійно</i>	32,3	50,8
<i>Долає після втручання дорослого</i>	53,3	41,0
<i>Довго не може вператися з агресією</i>	16,4	8,2

Аналізуючи представлені у таблиці 2.2 кількісні дані, дійшли висновків про те, що ознаки поведінки дітей у ситуації зіткнення їхніх інтересів певною мірою коливається, що визначається змістом виконуваної роботи, інтересом до неї, настроєм виконавців, симпатією (антипатією) по відношенню до партнера спільної діяльності. Водночас можна зробити такі попередні висновки:

- близько $\frac{1}{3}$ досліджуваних 5-6 років в обох ситуаціях виявилися спроможними уникати істерик, конфліктів, укладати між собою певні угоди,

домовлятися з однолітком без втручання дорослого, розв'язувати суперечності мирним шляхом;

- біля $\frac{1}{2}$ дітей старшого дошкільного віку долають свої істерики й агресію завдяки втручання дорослих, що дозволяє їм досить швидко заспокоїтися, визнати власні недоліки у виконаній роботі, вибачаються за образи і непорозуміння;

- від 8% до 16,4% малюкам 5-6 років нелегко відходити від істерик, суперечностей, конфлікту навіть після втручання дорослого, вони різняться злопам'ятністю, прагненням помститися через деякий інтервал часу.

Дані графічної методики та моделювання експериментальних ситуацій були порівняно з даними, одержаними нами під час спостережень за досліджуваними у різних життєвих ситуаціях – під час ігор, спілкування, самостійної діяльності.

У ході спостережень було встановлено, що від 25% до 35% дітей відносяться до категорії неагресивних, доброзичливих, таких, що уникають конфліктів, намагаються розв'язати проблеми самостійно та у мирний спосіб. Це здебільшого самостійні, впевнені у собі хлопчики та дівчатка, які посідають в групі високий статус, характеризуються високою самооцінкою, емоційною стабільністю, чималим практичним досвідом, зокрема досвідом успішних досягнень. Від 40% до 50% старших дошкільників характеризуються ситуативною агресивністю й рідкими істериками у поведінці, що у більшості випадків захисного та прихованого характеру; вони легко заспокоюються, виявляють готовність порозумітися з однолітками, вислухати думку дорослого та взяти її до уваги. Водночас близько 12%-15 % старших дошкільників можна віднести до категорії агресивних, войовничих, які радше нападають, ніж захищаються, їм важко усвідомити власні хибні дії, неправомірні вчинки, адже в них домінує егоцентрична спрямованість, демонстративний характер поведінки.

Вивчаючи одночасно процес адаптації ми використали **метод спостереження** за поведінкою діток-новачків та їх емоційним станом. У

процесі проведеного нами спостереження за поведінковими проявами емоційного стану малюків, ми виділили **такі стани**:

- *Стійкий емоційний позитивний*: дитина спокійна, урівноважена, здійснює контроль за своїми емоціями і настроєм, бере активну участь у всіх складових режиму, отримує задоволення у спілкуванні та грі;
- *Нестійкий емоційно позитивний*: наявність певної напруженості у взаєминах з оточенням, відчуття незначного дискомфорту, невпевненості у собі, незахищеності, не завжди здійснює контроль за своїми емоціями та настроєм, але задоволена відвідуванням дитячого садка, спілкуванням з ровесниками та старшими;
- *Стійкий, емоційний з негативним відтінком*: характеризується різкою зміною настроїв, частими вибухами агресії, істерик, замкнутістю від оточуючих, проявами нервових збуджень;
- *Стан мінливих емоційних ставлень до відвідування ЗДО*: позитивні емоційні переживання чергуються з недобрими відчуттями, та мінливістю настрою.

Кожен стан мав свої негативні прояви, ознаки яких представлено у пропонованій таблиці.

Таблиця 2.3

Емоційні стани та негативні прояви

Емоційні стани	Негативні прояви
<i>Стійкий емоційний позитивний</i> , дитина спокійна, урівноважена, бере активну участь у всіх моментах режиму	Негативні прояви поведінки відсутні
<i>Нестійкий емоційно позитивний</i> :	Сором'язливість, страхи
<i>Стійкий, емоційний з негативним відтінком</i>	Істерики, неслухняність, агресивність
<i>Стан мінливих емоційних ставлень до відвідування ЗДО</i>	Замкнутість, істерики, неслухняність, агресивність

Проаналізуємо результати вивчення емоційних станів дітей новачків, які в узагальненому вигляді представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Емоційні стани та їх прояви у дітей-новачків

Показники груп .емоційні стани	КГ (%)	ЕГ (%)
Стабільний, емоційно позитивний стан	30%	35%
Нестабільний, емоційно позитивний стан	40%	45%
Стабільний, емоційно негативний стан	20%	10%
Мінливий емоційний стан	10%	10%

У ході спостереження за поведінкою новоприбулих дітей ми виявили такі емоційні стани: стабільний, емоційно позитивний стан - 32%, нестабільний, емоційно позитивний стан – 42%; стабільний, емоційно негативний стан – в середньому 15%; мінливий емоційний стан – 10%.

Мотиваційну готовність дитини до відвідування дошкільного закладу ми оцінювали за допомогою **методу бесіди**. Нами визначені **наступні критерії** мотивації:

- *Позитивність мотивації*: з охотою відвідує ЗДО, оскільки там доволі товаришів і іграшок; схвально відзивається про життєдіяльність в установі;
- *Нестабільні прояви у позитивній мотивації*: у своїй основі мотиви сформовані на основі висловлювань дорослих щодо необхідності відвідування дитячого садочку, хоча інколи бажання відсутнє;
- *Негативні моменти мотивації*: малюку не хочеться відвідувати ЗДО, вказує на негативні моменти перебування у ньому, несприятливий режим, відсутність товаришів і бажання, основний аргумент – не хочу.

Результат вивчення мотиваційної готовності дітей до відвідування дошкільного закладу представлено в узагальненому вигляді та у відсотках у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Бажання дітей 5-6 року життя відвідувати дошкільний заклад

Показники групи Види мотивації	КГ (%)	ЕГ (%)
Позитивна мотивація	37%	40%
Нестабільна позитивна мотивація	43%	45%
Негативна мотивація	20%	15%

Дослідивши мотиваційну готовність дітей до відвідування дошкільного закладу, ми встановили, щосередній показник позитивної мотивації становить майже 39%, середній показник нестабільної позитивної мотивації становить 44%, показник негативної мотивації – приблизно 17%.

Отже, дослідивши емоційні стани дітей та їх мотиваційну готовність до відвідування ЗДО, ми можемо стверджувати, що адаптація проходить не дуже успішно, а її ступінь визначили у більшості випадків як середню.

Узагальнюючи результати діагностичних методів, орієнтуючись на визначені критерії та показники, проаналізовані компоненти, з урахуванням стабільності та модальності їх проявів, нами було виділено три рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку уміння долати істерики, агресію. Відповідні якісно-кількісні дані подано у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Кількісний розподіл досліджуваних старшого дошкільного віку за рівнями сформованості уміння долати істерики, як форму агресії

Рівні сформованості уміння долати істерики	Характеристика поведінки представників кожного рівня	Кількість (у %)
Високий	Володіє елементарною системою знань про істерики й агресію як негативні якості та їх наслідки для оточуючих; знання збалансовані з позитивним ставленням до себе і своєї соціально-моральної діяльності;	32,8

	сформовані уміння налагоджувати взаємодію з однолітками, ділитися, виявляти приязнь, домовлятися, порозуміння, розв'язувати суперечки мирним шляхом; їх ознака адекватна самооцінка, здатність самому вирішувати свої проблеми, не звертаючись до дорослого зі скаргами та за допомогою; навички самостійної поведінки; вирізняється позитивною мотивацією відвідування ЗДО, стабільними емоційними станами, довірою власним можливостям; орієнтується у поведінці на моральні правила та норми, усвідомлює їх доцільність, визнає свої помилки, сприймає зауваження авторитетних дорослих; товаришує з певним колом дітей, адаптація до ЗДО має ознаки легкої, сприятливої.	
Середній	Знання про істерики, агресію та їх наслідок правильними, однак спрощеними; цінить у собі навички гарно вести себе, відповідно з еталонами моральної поведінки, проявляє доброзичливе ставлення; поводить по-товариському з широким колом однолітків, довірливо – до певного; ставлення вибіркове, залежить від ситуації, настрою, інтересу, ставлення до партнера; нечасто конфліктує, намагається зайняти під час конфлікту ухильну та угодовську позицію; частіше захищається, ніж нападає; у присутності сильнішого за себе однолітка поводить залежно, може змінити свою думку; вирізняється нестабільною мотивацією та мінливими емоційними станами; з слабшими за себе почувається більш впевнено, намагається здійснювати керівництво сумісними діями; зорієнтований на зовнішнє схвалення та заохочення, звертаючись до дорослого; з обережністю визнає помилки, адаптація середнього рівня, не зовсім сприятлива.	49,2
Низький	Уявлення про істерики, агресію та їх наслідки для оточуючих вельми схематичні, недостатньо усвідомлені та обґрунтовані; рівень домагань завищений, самооцінка неадекватна, переважають демонстративний	18,0

	<p>характер поведінки та егоїстичні інтереси; до слабших за себе ставиться із зневагою, виявляє недобррозичливе ставлення; із дітьми з високим соціальним статусом конкурує, змагається, намагається заслужити їхню повагу; часто конфліктує, одержує задоволення від своїх перемог; емоційно імпульсивний, невірноважений, не здатний до саморегуляції; з недовірою ставиться до оточуючих, перекладає відповідальність на інших, адаптація не є сприятливою.</p>	
--	--	--

Як засвідчують представлені у таблиці 2.6 кількісні дані, 67,2 % дітей старшого дошкільного віку характеризуються недостатнім та низьким рівнями сформованості уміння долати істерики як форму агресію. Це засвідчує необхідність організації формувального експерименту, спрямованого на оптимізацію уявлень досліджуваних п'ятого-шостого року життя про істерики, агресію в цілому, їх негативні наслідки та важливість для життя уміння їхпереборювати; необхідність плекання позитивного ставлення до цього уміння та ціннісного ставлення до себе як неагресивної, товариської особи; формування необхідних умінь – діяти свідомо, впевнено, цілеспрямовано; налагоджувати взаємодію з однолітками власними зусиллями; звертатися до дорослого по допомогу лише у разі об'єктивної необхідності; виявляти почуття власної гідності.

У ході подальшої виховної роботи візьмемо до уваги дані констатувального експерименту щодо того, що найслабшою складовою уміння долати агресію виявилось *невміння* значної кількості старших дошкільників *регулювати* власну поведінку у конфліктній ситуації, утримуватися від негативних емоційних, вербальних та дієвих впливів, не дратуватися, повірити у власні можливості. Саме цьому напряму виховної роботи слід буде приділити найбільше уваги на етапі формування.

2.3. Вплив дорослих на сприятливу адаптацію та на розвиток у дітей уміння долати істерики у поведінці

На констатувальному етапі експерименту ми практично дослідили успішне протікання основних етапів адаптації дітей до умов ЗДО. Для цього ми провели спостереження за діяльністю вихователя. Завданням спостереження було дослідити мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти рівня обізнаності вихователя щодо успішного протікання основних етапів адаптації дітей.

В процесі дослідження ми сформулювали наступні критерії обізнаності вихователів щодо забезпечення успішного протікання основних етапів адаптації у дітей дошкільного віку: *когнітивний компонент* – загальний рівень знань вихователів стосовно основних етапів адаптації дитини до ЗДО та умов її успішного протікання; *мотиваційний компонент* – усвідомлення вихователями значення успішного протікання основних етапів адаптації дітей дошкільного віку до нових умов; *діяльнісний компонент* – наявність у вихователів навичок практичного забезпечення успішного протікання основних етапів адаптації дітей до умов дошкільного закладу.

Відповідно до визначених нами критеріїв ми отримали результати щодо рівня обізнаності вихователів з досліджуваного питання. Розглянемо їх у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Рівні та показники обізнаності педагогів	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %
	Високий		Середній		Низький	
когнітивний	45	40	35	35	20	25
мотиваційний	40	43	37	40	23	17
діяльнісний	48	45	32	33	20	22

За даними проведеного дослідження ми виявили, що показники рівнів обізнаності у контрольній та експериментальній групах значних відхилень не мають. Так, у контрольній групі високий когнітивний рівень обізнаності мають 44% вихователі, а в експериментальній – 43%; мотиваційний рівень, відповідно, складає 35% у контрольній групі і 36% у експериментальній;

низький рівень обізнаності в обох групах складає 21%. Загальний середній рівень обізнаності вихователів становить 33%.

Для дослідження *врахування вихователями структури організаційного періоду* адаптації дітей дошкільного віку до ЗДО, нами також було використано **метод спостереження** за діяльністю вихователя.

В результаті спостереження ми отримали такі дані. Робота по забезпеченню адаптаційного періоду здійснюється в три етапи: 1 етап - до вступу дітей в групи (з моменту запису дитини батьками – до першого відвідування ДНЗ); 2 етап - період тривалістю 10 тижнів зі вступу дітей в групи; 3 етап - підведення підсумків адаптаційного періоду.

На першому етапі проводиться психологічна, методична підготовка усіх учасників педагогічного процесу. Обов'язково проводяться організаційні батьківські збори, після яких батьки запрошуються до педагога-психолога разом з дітьми для першої бесіди. В ході неї батькам дитини, що вступає в садок, видається буклет, розроблений спільно з вихователями, педагогом-психологом, в якому даються основні рекомендації по підготовці дитини до дитячого садка, профілактики дезадаптації. Також пропонується заповнити анкету на дитину. На цьому ж етапі педагог-психолог і вихователі проводять «Адаптаційні курси», які відвідують бажанчі батьки разом з дітьми, проводяться групові консультації з елементами тренінгу, ігровий практикум з метою психологічного налаштування вихователів на роботу з дітьми раннього віку.

На другому етапі ведеться безпосередня робота по оптимізації адаптаційного періоду дошкільників. Педагог-психолог, спільно з медичним працівником аналізує причини порушень адаптації дітей (вивчаються медичні карти), складає рекомендації батькам, вихователям. (Порушення сну, поведінка, емоційна нестабільність і ін.); у період адаптації вихователями групи складений гнучкий режим дня, який дозволив враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, перші дні радили мамі бути разом з малюком, щоб він почував себе спокійніше. Велика увага приділялася

оздоровчо-профілактичній роботі, з цією метою в групі вихователями щодня проводилася дихальна гімнастика та давався дітям настій ромашки лікарської, який дозволив понизити захворюваність ГРВЗ і грип. На третьому етапі проводиться нарада за підсумками адаптаційного періоду. Намічається робота з дітьми з ознаками дезадаптації.

Основними завданнями по профілактиці і подоланню дезадаптації дітей в ДНЗ є: аналіз конкретного одиничного випадку в контексті нових умов (типових для ДНЗ), що змінилися; виявлення причин дезадаптації і порушення емоційно-особової сфери дитини; оцінка психоемоційного стану дитини на початку періоду адаптації і після його закінчення.

Отже, дослідивши діяльність вихователя стосовно врахування ним структури організаційного періоду адаптації дітей до ЗДО, ми вияснили, що в своїй професійній діяльності вихователі враховують структуру адаптації дітей до нових умов. В якості додаткового методу дослідження врахування вихователями структури організаційного періоду, ми використали **метод вивчення документації** (плани роботи). В ході вивчення документації ми вияснили, що організація та керівництво процесом адаптації дітей зумовлені вже дещо застарілими формами, методами та прийомами. Аналіз планів освітньо-виховної роботи з дітьми в адаптаційний період у дошкільних закладах свідчить про те, що робота в цьому напрямку ведеться, але більш епізодично чим систематично. Але є і винятки – у перспективно-календарному плануванні вихователя із ЗДО «Теремок» йшлося про роботу з тренування адаптаційних механізмів дітей-новачків під час адаптації. Водночас ця робота зводиться до діагностики дітей молодшої та середньої груп, встановлення етапів та фаз протікання адаптаційного процесу.

Таким чином, здійснення продуктів діяльності вихователів сприяло встановленню факту, що в дошкільних закладах загалом приділяється увага процесу адаптації новачків, однак це більшою мірою стосується молодших і середніх груп. У старших групах робота у цьому руслі є епізодичною, без опори на систему теоретично та експериментально обґрунтованих принципів

добору методів і прийомів впливу.

Основним методом вивчення використання ігрового інструментарію у забезпеченні адаптації дітей дошкільного віку до умов ЗДО було спостереження за використанням вихователем ігрового інструментарію в процесі адаптації дітей дошкільного віку до умов ДНЗ.

У ході даного спостереження нам вдалося визначити наступне.

Ігри і психологічні хвилинки проводяться з дітьми щодня. Робота з дітьми починається з уранішнього прийому дітей . Це мовні налаштування, психологічні ігри, ігри - забави, що підвищують емоційний настрій дітей. Хороводи, пальчикові гімнастики, де діти діють одночасно і однаково, дотримуючись простих і зрозумілих для них правил.

Спеціально організована діяльність з дітьми здійснюється в ігровій формі, усі заняття об'єднані одним сюжетом, наприклад «У ведмедя у бору», «Вовк і семеро козенят», «Гуси-гуси. Додому», «Кіт та горобчики» і так далі. Перші ігри є фронтальними, щоб жодна дитина не почувала себе обділеною увагою. Ініціатором ігор завжди виступає дорослий. Ігри вибираються з урахуванням можливостей дітей, місця проведення.

Ігровий інструментарій використовують у своїй діяльності всі вихователі, але не в усіх режимних процесах. Перевага надається таким видам діяльності як прогулянки, фізкультхвилинки тощо. Недостатньо охоплені засобами ігрової діяльності такі режимні моменти як прийом дітей, оздоровчі процедури.

Для уточнення результатів спостереження нами було проведене *анкетування вихователів з проблеми використання ігор у період адаптації*. Переважна більшість опитуваних (65%) вказали, що полегшенню процесу адаптації сприяють ігрові методи. Більшість опитуваних (60%) дали відповідь, що гра є провідною діяльністю дітей дошкільного віку, і тому є основним засобом оптимізації процесу адаптації дітей до умов ДНЗ. 30% вихователів вказали, що правильним є другий варіант відповіді. На жаль, на другу частину питання жоден з опитуваних не дав відповіді. 65% опитуваних

вказали, що всі варіанти відповідей правильні, 35% назвали перший і третій варіант відповіді. Всі опитувані (100%) вказали на всі без винятку види гри та їх похідні.

Отже, рівень розвиненості навичок вихователів стосовно використання ігрового інструментарію в адаптації дітей дошкільного віку до умов дошкільного навчального закладу (навички) знаходиться на середньому рівні.

Отже, ми виявили, що у 42% відсотків вихователів спостерігається високий рівень знань і умінь щодо використання ігрового інструментарію в процесі адаптації дітей. У 53% відсотків вихователів спостерігається середній рівень вказаного досвіду. Лише у 18% відсотків вихователів ми спостерігали низький рівень обізнаності. Вцілому рівень обізнаності складає 38% відсотків.

Розглянемо тепер ставлення батьків і педагогів до проблеми розвитку у дітей вміння долати істерики, як одну з форм дитячої агресії. Спершу проаналізуємо відомості отримані від педагогів ЗДО. Зокрема, оцінюючи прояви дитячої агресивності, вихователі вказують на такі три групи негативних показників – дії, міміку та специфічні висловлювання. Першим надала перевагу фактично половина опитаних педагогів, другому – понад третини, третьому – близько п'ятої частини.

Надзвичайно суперечливими виявилися дані оцінювання вихователями дошкільного закладу схильності своїх вихованців до прояву агресії. Виявлено, що переважна більшість педагогів вважає стабільно агресивними лише близько десятої частини дошкільників, що свідчить, ймовірно за все, про те, що при цьому не враховуються приховані форми агресивності п'яти-шестирічних дітей. Респонденти визнали, що ситуативно агресивних дітей значно більше, дехто навіть вважає такими переважну більшість дошкільників. Неоднотайними виявилися оцінки вихователями кількості неагресивних дітей: вони коливалися від 20% до 95%. Останні цифри засвідчують необхідність поглиблення знань педагогами критеріїв оцінювання дитячої агресивності/не агресивності.

Слід визнати позитивним той факт, що усі опитані вихователі одностайно визначили уміння долати агресію в якості важливого особистісного уміння формувати яке слід починати у дошкільному віці. Визначаючи чинники впливу на розвиток у дошкільників уміння долати істерики та інші прояви агресії, вихователі надали перевагу особливостям виховання у сім'ї та дошкільному закладі (74%). Серед усіх інших названі природні задатки та вікові особливості малюків.

До найважливіших для формування у дошкільників уміння долати істерики більшість педагогів віднесли дружелюбність, розсудливість та толерантність дитини старшого дошкільного віку. До поодиноких відповідей слід віднести такі якості особистості, як поступливість, уміння чути іншого, самостійність, бажання стати кращим.

Переважає більшість респондентів вважає, що їхній вплив на дитину виключно позитивний і вони приділяють вихованню у дошкільників уміння долати агресію достатньо уваги. Лише близько чверті вихователів виявили критичність щодо себе та визнали, що не завжди позитивно впливають на виховання у дошкільників товариськості й витривалості, приділяють даному напрямку педагогічної роботи недостатньо уваги.

До найбільш ефективних форм і засобів впливу на формування у дітей старшого дошкільного віку уміння долати агресивні прояви істерик вихователі експериментального закладу віднесли ігри, вправи та бесіди.

Отже, під час опитування педагогів отримано емпіричний матеріал, який дозволив визначити основні тенденції ставлення вихователів до такого напрямку виховної роботи, як розвиток у п'ятого – шостого року життя уміння долати істерики – форму прояву агресії у цьому віці як особистісного уміння та спрямувати необхідні способи та напрями організації формувального експерименту з ними.

Розглянемо тепер ставлення батьків до досліджуваної проблеми. Вони виявилися одностайними у думці, що дитина старшого дошкільного віку не буває сердитою упродовж тривалого часу. Це цілком співпадає з даними

психолого-педагогічної науки стосовно вікових особливостей дітей п'яти-шести років, їхньої лабільності та плинності переживань.

Встановлено, що більшість рідних дорослих $\frac{2}{3}$ визнають, що дитині старшого дошкільного віку вельми складно утриматися від негативних емоцій та висловлювань, коли вона чимось незадоволена. За оцінками батьків, понад 90% дітей вказаного віку, як правило або періодично, відповідають злом на зло. Отже, елементи мстивості формуються з самого дитинства. Лише окремі батьки відповіли, що мстива поведінка не властива їхнім дітям.

Переважає більшість батьків визнають, що їхні діти час-від-часу наполягають на своєму, що засвідчує недостатню сформованість у них здатності відкласти задоволення бажаного на певний час, зачекати для цього більш зручного моменту, взяти до уваги можливості сім'ї. Така нестримна поведінка вказує на недостатній розвиток особистості п'яти-шестирічної дитини взагалі, емоційно-вольовий зокрема.

Як показує аналіз відповідей респондентів, переважна більшість старших дошкільників не дратують тварин, не вдаються до немотивованих руйнувань, ламань, биття, недовго сердяться і легко відходять. Згідно оцінок переважної більшості батьків, їм зовсім не складно перемогти у суперечці з синами і доньками, довести недоцільність бездоказової суперечки впертості та капризування. У ході аналізу виявлено, що третина дітей старшого дошкільного віку вдома вчиняють навпаки проханням дорослих час від часу, а $\frac{2}{3}$ іноді.

Не виявлено жодного батька, який би вважав, що його дитина завжди командує або підкоряється. Опитані схилилися до вельми компромісних варіантів відповідей: близько $\frac{2}{3}$ з них відповіли, що їх «чадо» то командує, то підкоряється, в залежності від того, з ким займається або грає; близько п'ятої частини членів сімей вдалися до відповідей типу «частіше командує» або «частіше підкоряється».

Цікавими виявилися відповіді рідних дорослих на запитання щодо

особливостей поведінки дитини у ситуації неуспіху, невдачі. Виявилося, що пріоритетними для дітей є потреба у підтримці дорослого, довіра власним можливостям (здатність впоратися з проблемою власними силами) та бажання переключитись на щось інше. Такі відповіді характерні для від третини до чверті респондентів.

На наш погляд, недостатньо критичними виявилися оцінки батьками здатності своїх дітей до гармонійного спілкування з однолітками. Так, майже 95 % опитаних батьків вважають свою дитину товариською, подільчивою, толерантною. Це зовсім не співвідноситься з даними наших спостережень за поведінкою дошкільників під час спілкування з однолітками та з відповідями вихователів дошкільного закладу.

Порівну розподілилися оцінки членами родин самооцінок своїх дітей – половина з них визначила її як «високу адекватну, а інша половина – як «середню адекватну». Характерно, що жоден батько не оцінив самооцінку сина (доньки) як неадекватну. А саме такі оцінки переважають у дітей середнього та низького рівнів сформованості уміння долати агресію.

Завищеними виявилися оцінки батьками здатності своєї дитини долати істерики та інші прояви агресії. Усі без виключення опитані члени родини вважають, що дітям зовсім не важко або навіть досить легко долати свою агресію. Це не відповідає реальному стану речей: за даними наших спостережень значна кількість досліджуваних п'яти-шести років без втручання дорослого впоратися із своєю агресією не здатні.

Основними чинниками впливу на виховання у дошкільників уміння долати агресію батьки назвали виховання ($\frac{2}{3}$) та вік ($\frac{1}{4}$). Поодинокую була думка про роль природних особливостей. Не виявлено жодного респондента, який би пов'язав істерики та уміння їх долати з статевою належністю дитини. Отже, з огляду на те, що наукові джерела підкреслюють більшу агресивність хлопчиків, ніж дівчаток, на етапі формування цього аспекту проблеми слід приділити більше уваги.

Отже, було з'ясовано, що педагоги значно більше приділяють уваги проблемі адаптації дітей до ЗДО, проте уникають питання щодо виховання у

дітей уміння долати істерики у поведінці. Батьки вважають що проблема агресії, зокрема прояви істерики у дітей більшою мірою пов'язана з віком і не залежить від статевої належності й погоджуються, що у дітей варто виховувати доцільні стратегії й тактики поведінки у суперечливих ситуаціях, які будуть найбільш доречними й ефективними.

Висновки до розділу 2

Внаслідок уточнення особистісного утворення вміння долати істерики як форми агресивної поведінки у дітей 5-6 року життя нами було виявлено критерії названого явища: *розуміння змісту понять «агресивність», «істерики» та «уміння долати істерики» та позитивне ставлення до уміння долати істерики у контексті агресивної поведінки.* На основі виділених показників було модифіковану методичку для з'ясування рівнів розвитку у дітей 5 -6 року життя вміння долати істерики та їх характеристик, а також ставлення дорослих до цього питання у контексті адаптації.

Виявлено, що біля $\frac{1}{3}$ досліджуваних має високу міру розвиненості здатності долати істерики, 49 % - середню й 18 % - низьку. В цілому 67,2 % дітей 5-6 року життя характеризуються недостатнім та низьким рівнями сформованості уміння долати істерики, що вказує на необхідність організації формувального експерименту, спрямованого на оптимізацію уявлень досліджуваних п'ятого-шостого року життя про істерики, агресію в цілому, їх негативні наслідки та важливість для життя уміння їх переборювати.

З'ясовано, що дорослі під час адаптації дітей до умов ЗДО спрямовані на підтримку дітей у психологічному, педагогічному й медичному аспектах, що дозволяє малюкам з великою долею ймовірності адаптуватися до нових обставин життя. Проте під час дослідження було виявлено, що педагоги значно більше приділяють уваги проблемі адаптації дітей до ЗДО, проте уникають питання щодо виховання у них уміння долати істерики у поведінці, особливо поодиноких випадків появи дітей-новачків у середніх і старших

групах дошкільного закладу. Саме у них більша ймовірність появи істерик у поведінці. Батьки вважають що проблема агресії, зокрема прояви істерики у дітей 5 -6 року життя більшою мірою пов'язана з віком і не залежить від статевої належності й погоджуються, що у дітей варто виховувати доцільні стратегії й тактики поведінки у суперечливих ситуаціях, які будуть найбільш доречними й ефективними.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ДОЛАТИ ІСТЕРИКИ В ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ДО ЗДО

3.1. Характеристика принципів і педагогічних умов формування у дошкільників вміння долати істерики в адаптаційний період

На підставі результатів констатувального етапу дослідження, викладених у попередньому розділі, можемо стверджувати, що вміння долати істерики у дітей 5-6 року життя потребують організації цілеспрямованого формувального впливу, спрямованого на оптимізацію процесу виховання досліджуваного явища та забезпечення сприятливих для цього педагогічних умов. На думку Ю. Бабанського, «оптимізація» означає створення таких умов, які найбільше відповідають завданням виховного процесу та особливостям дітей.

Розглядаючи питання оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток у дітей старшого шкільного віку умінь подолання істерик, варто зупинитися на його основних принципах: активності, аксіологічного підходу, особистісно орієнтованого підходу, діяльнісного підходу. Розглянемо їх більш детально. Для деталізації змісту *принципу активності* звернемося до трактування, запропонованого О. Леонтьєвим. Даний науковець наголошує на тому, що дитина – це не тільки об'єкт впливу оточуючого середовища, вона також є творцем зовнішніх умов за допомогою власної активності. Таким чином, можемо констатувати, що діти старшого дошкільного віку здатні не лише пристосовуватися до існуючих умов, а можуть активно на них впливати, змінювати, самовиражатися і самостверджуватися. Тому прагнення до самореалізації можна кваліфікувати як характерну потребу дитини дошкільного віку. Важливо наголосити на тому, що сприятливі педагогічні

умови спрямовуватимуть дитину на досягнення визнання однолітків без застосування агресії як методу здобуття бажаного. Саме такий підхід відповідає меті та завданням нашого дослідження.

Відповідно до поглядів О. Кононко стосовно розуміння принципу активності, підкреслимо, що результативність виховання у дошкільників уміння долати істеричні настрої базується на необхідності зміни їхньої позиції з об'єкта впливу на активного суб'єкта життєдіяльності. Ми виходимо з розуміння, що дитина 5-6 року життя – активний суб'єкт, здатна формулювати гуманні правила дружньої поведінки, а також дотримуватися їх.

Ряд науковців, таких як В. Слободчиков, Є. Суботський, В. Татенко поділяють позицію, згідно з якою самостійність, суб'єктивна активність та творча ініціатива сприяють формуванню у старших дошкільників свідомого ставлення до агресії як соціально неприйнятної якості. З цим складно не погодитись, адже аналіз наукових джерел в попередніх розділах переконливо засвідчив, що агресія у дошкільників може виникати через дефіцит знань, прикладів, варіацій поведінки в різних життєвих ситуаціях. Тому прагнення дитини 5 -6 року життя до активного пізнання світу потрібно заохочувати, стимулювати, особливо за умови слабого інтересу до розширення своїх знань.

Отже, принцип активності можна цілком справедливо назвати основоположним в нашому дослідженні, адже безпосередньо активність дитини виступає тією рушійною силою, яка позбавляє агресію першості серед засобів досягнення цілей, способів волевиявлення та стратегій поведінки у ситуаціях конфлікту.

Визначаючи зміст *аксіологічного підходу*, почнемо з уточнення змісту поняття «аксіологія». Більшість науковців тлумачать аксіологію як вчення про цінності, теорію загальнозначущих принципів, які визначають спрямованість людської діяльності, мотивацію людських вчинків [10]. Таким чином, дотримуючись принципу аксіологічного підходу у своєму

дослідженні, ми апелюємо до так званого морального компасу особистості дошкільника.

Поєднання педагогіки та аксіології утворює методологічну основу системи педагогічних поглядів, за допомогою яких здійснюється навчання зростаючої особистості цінностям: сенсу життя, визначенню мети та обґрунтуванню діяльності [56]. У нашому дослідженні йдеться про виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку, батьків, вихователів дошкільного закладу.

Не можна недооцінювати упровадження аксіологічного підходу під час реалізації формувального експерименту в рамках нашого дослідження. Аналіз наукових джерел з проблеми дитячої агресії показав, що особливості реалізації зазначеного підходу у роботі з дошкільниками 5-6 року життя були об'єктом спеціального дослідження ряду авторів, зокрема: Т. Андрющенко, І. Беха, О. Дубогай, О. Кононко, З. Плохій, Т. Поніманської, І. Чупахи та ін.

Привертає увагу наукова позиція В. Нестеренка, який наголошує на визначальній ролі потреб, мотивів, цінностей у процесі виконання дитиною діяльності, пояснюючи це тим, що вони зумовлюють цілі, а не окремі дії, вчинки. Тобто, прищеплення зростаючій особистості пріоритетної цінності (в нашому випадку миролюбності як протилежності агресивності) в подальшому дозволить їй керуватися нею у типових випадках без додаткових стимулів ззовні [35].

Заслуговують на увагу підходи до означеної проблеми І. Беха. Даний науковець пропонує розглядати гармонійний та позитивний розвиток особистості у невідривній єдності із системою її духовних цінностей та моральних орієнтирів. Серед духовних цінностей неодмінно має бути присутнім розуміння загальноприйнятих моральних категорій, наприклад, сенсу життя, поняття любові, добра та зла тощо [3].

Ми поділяємо думку О. Кононко про те, що ціннісне ставлення дошкільника до оточуючих та себе самого можна кваліфікувати як важливий показник його життєвої компетентності. На противагу цьому,

некомпетентною можна охарактеризувати таку дитину, яка не усвідомлює об'єктивного значення та особистісного сенсу того чи іншого вчинку, дії, ставлення [21]. Отже, аксіологічний принцип сприяє зведенню тактовності як протилежної агресивності якості до найвищих моральних цінностей та чеснот у оптимізованому виховному середовищі.

Наступним принципом, яким ми керувалися на формувальному етапі, був *принцип особистісно орієнтованого підходу*. У своїх наукових дослідженнях І. Бех, О. Кононко, С. Ладивір, В. Мухіна, Т. Поніманська та інші зазначають, що впровадження особистісно орієнтованого підходу на формувальному етапі передбачає сприйняття рідними та близькими дорослимидошкільника як індивідуальності, яка володіє власним життєвим досвідом, вирізняється своїми інтересами, звичками, характером, самооцінкою, а також особливостями розвитку емоційної та вольової сфер.

Згідно визначення енциклопедичного словника, особистісно орієнтований підхід – це ставлення педагога до вихованця, побудоване на визнанні особистості дитини як свідомого, відповідального суб'єкта власного розвитку і виховної взаємодії [40]. Варто зауважити, що у центрі нашої уваги на етапі формування були не лише стосунки між дитиною дошкільного віку і педагогом, а також і батьки вихованців.

Незаперечним є той факт, що принцип особистісно орієнтованого підходу посідає одне з чільних місць серед принципів педагогічної науки, адже ним передбачено створення динамічних умов та врахування своєрідності індивідуальності в процесі її загального розвитку та саморозвитку [39].

Відомий дослідник особистісного орієнтованого підходу Н. Савіна акцентує увагу на тому, що він вимагає знання структури особистості, взаємозв'язку її елементів між собою та цілісною особистістю [39]. Нам імпонує позиція автора, згідно з якою у даному підході закладена ідея про необхідність розвитку не лише світогляду дитини дошкільного віку, але і самого педагога, який, кооперуючись з батьками, створює сприятливі умови

для оптимізації виховного процесу з метою мінімізації дитячої агресії.

Як підкреслює О. Кононко, сутність такого підходу полягає у ставленні до дитини 5-6 року життя як до неповторної особистості, а забезпечення особистісного зростання дошкільника відбувається в умовах оптимізованого навчально-виховного середовища [23]. Це повністю відповідає меті нашого дослідження.

Висвітлюючи принцип особистісно орієнтованого підходу, вважаємо за необхідне конкретизувати науковий погляд І. Беха, який пропонує ряд засад, на яких будується даний принцип. А саме: новий погляд на особистість як мету освіти; особистісна спрямованість навчально-виховного процесу; 2) гуманізація і демократизація педагогічної взаємодії; 3) відмова від методу прямого примусу, який є неефективним в сучасних умовах; 4) формування спрямованої індивідуальності, здатної жити в динамічному світі; 5) формування позитивної «Я»-концепції [4].

Отже, можемо констатувати, що запровадження принципу особистісно орієнтованого підходу є важливим вектором оптимізації виховного процесу, спрямованого на формування у досліджуваних 5-6 років уміння долати істерики. У формувальному експерименті постало питання навчання дітей дошкільного віку умінню жити в динамічному світі, пристосовуватися до нових умов, адекватно реагувати на зміни. Це дозволить закласти потужний базис культурної особистості та гармонійно розвиненого члена суспільства.

Останнім принципом організації нашого формувального експерименту був *принцип діяльнісного підходу*. Теоретичні засади діяльнісного підходу розроблено Б. Ананьєвим, Л. Виготським, О. Леонтьєвим, С. Рубінштейном та ін. Вказані науковці поділяють позицію, відповідно до якої особистість – це суб'єкт діяльності, який, перебуваючи у процесі діяльності та комунікації, обумовлює їх характер.

Діяльність, на думку О. Леонтьєва, – це одиниця життя та активність, що відповідає певному мотиву. На думку провідного фахівця, принцип діяльності постає як форма активності свідомості (її умова, чинник та об'єкт)

та як стабілізатор поведінки особистості (у нашому випадку – дитини дошкільного віку). Важливим показником розвитку діяльності, з точки зору О. Леонтьєва, є умови життєдіяльності, які впливають на психічний розвиток дитини. Слід зауважити, що на розвиток психіки впливає не будь-яка діяльність, а лише провідна в певний віковий період [29].

Таким чином, можемо констатувати, що метою принципу діяльнісного підходу виступає виховання особистості дитини як суб'єкта життєдіяльності, що означає розвиток у дошкільника уміння керувати своєю діяльністю: ставити цілі, вирішувати завдання та відповідати за наслідки і результати своїх дій. В оптимізованих умовах педагогічні заходи спрямовані на організацію динамічної та такої, що ускладняється, діяльності. Це обумовлено тим, що лише через власну діяльність дитина засвоює культурні та моральні цінності, способи пізнання та перетворення зовнішньої дійсності, генерує та удосконалює особистісні якості.

Виходячи з вище окресленого, доцільно стверджувати правомірність дотримання принципу діяльнісного підходу у формульному експерименті в рамках нашого магістерського дослідження.

Означені вище принципи організації виховної роботи на етапі формування безпосередньо пов'язані з розробленими педагогічними умовами, упровадження яких має на меті ефективний розвиток у досліджуваних 5-7 років впевненості у своїх діях щодо подолання істерик у поведінці.

На підставі теоретичного аналізу наукових джерел, емпіричних даних констатувального експерименту, визначених в ньому чинників впливу на уміння дошкільників долати істерики та існуючих систем виховання в родині та дошкільному закладі було визначено наступні три педагогічні умови:

1. *Збагачення знань дошкільників про причини та наслідки істерик і агресивної поведінки взагалі для оточуючих та них самих.*

2. *Вправлення дітей 5-7 років в умінні конструювати тактовнідоброзичливі взаємини з однолітками.*

3. Створення педагогами та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання сучасних виховних технологій.

Деталізуючи зміст першої з окреслених вище педагогічних умов, а саме збагачення знань дошкільників про причини та наслідки істерик, агресивної поведінки взагалі для оточуючих та них самих, можемо сказати, що вона передбачає збагачення системи необхідних знань щодо явища агресії (разом із супутніми явищами, наприклад, істерик, конфліктів), яке має місце у повсякденному житті, та на противагу якому виступає тактовність як найбільш соціально схвалювана стратегія поведінки. Окрім збагачення уявлень дошкільників про оточуючий світ та явище агресії у ньому передбачалося формування пізнавальної ініціативи у питаннях налагодження дружніх стосунків, засвоєння культурних форм упорядкування досвіду ведення ефективної комунікації без застосування агресії, зокрема істерик.

Аналіз наукових праць дослідників пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного віку, зокрема Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Венгера, Л. Виготського та ін. показав, що пізнавальний процес формується найбільш успішно за умови активної пізнавальної діяльності. Саме тому необхідно використовувати пізнавальний інтерес дитини, її прагнення дізнаватись про нове, бажання зрозуміти сутність речей для більш змістовного знайомства із різними аспектами агресивної поведінки (чому це погано; як це впливає на взаємовідносини з іншими дітьми, батьками та вихователями; як можна уникнути агресивної поведінки; як подолати агресивні настрої тощо).

Досить цікавим нам видається зауваження науковця Н. Менчинської про те, що запитання дітей – це показник розвитку їхнього мислення. Старшим дошкільникам притаманні не поодинокі запитання, а їх ланцюжки. Такі характерні метаморфози свідчать про зміну тимчасових ситуативних пізнавальних проявів на стійкі [33]. Таким чином, важливо вчасно збагачувати знання дошкільників причин та наслідків агресивної поведінки для оточуючих та них самих.

Важливо розширювати та поглиблювати знання дітей старшого дошкільного віку з огляду на те, що це відбувається у період, коли діти найбільш податливі та сприйнятливі до нової інформації. Це створює таку мисленнєву ситуацію, за якої агресія у будь-яких своїх проявах (зокрема істерики у поведінці) буде знецінена та обмежена на подальших етапах розвитку особистості.

Також важливо зазначити, що виникнення ситуацій, в яких діти 5-7 років муситимуть застосувати накопичені раніше уміння і знання про агресію, сприяє їх успішному розвитку [14]. Отже, досягнувши старшого дошкільного віку, дитина, володіючи навичками спілкування, умінням встановлювати з однолітками певні стосунки вже буде здатна успішно вирішувати конфліктні ситуації за допомогою мовлення, екстраполяції отриманого раніше комунікативного досвіду. Такі успіхи виступають результатом оптимізованих умов виховного процесу та реалізації першої педагогічної умови, зазначеної у нашому магістерському дослідженні.

Деталізуємо зміст другої педагогічної умови –*вправління дітей 5-7 років в умінні конструювати тактовні доброзичливі взаємини з однолітками.* У дослідженні ми виходили з розуміння, що характерними атрибутами конструктивних взаємовідносин між дітьми 5-6 років в нашому дослідженні є: компромісне вирішення протиріч; здійснення поступок; гуманне спілкування; прояв співчуття; досягнення домовленості; врахування інтересів та особливостей однолітка (або однолітків); самокритичність та визнання власної неправоти тощо.

Враховуючи здійснений наліз наукового доробку відомих науковців (І. Бех, О. Запорожець, Я. Коломенський, М. Лісіна, Т. Поніманська, Н. Химич та ін.) можемо констатувати, що специфіка формування міжособистісних відносин дітей старшого дошкільного віку визначається притаманною 5-6-річному віку сензитивності. Сензитивність дошкільників – це сприятлива обставина для розвитку толерантних стосунків на основі вікових та психологічних новоутворень, провідних мотивів поведінки та

типових проявів у побудові стосунків із оточуючими. Кваліфікувати сензитивність можна як психодинамічну властивість особистості, що характеризує її чутливість та сприйнятливність [28].

На основі аналізу наукових джерел було встановлено, що дітям дошкільного віку притаманна альтруїстична підтримка ровесника, пропонування своєї допомоги, а іноді – довірення таємниць. На противагу цим виявам людяності проявляється час-від-часу неприязнь, яку можна пояснити критичною оцінкою вчинків, окремих особливих рис або існуючою неприхильністю до партнера по комунікації [36].

Узагальнюючи різні підходи до проблеми побудови тактовних і доброзичливих взаємин з однолітками, Н. Скрипник констатує, що лише спеціально створені педагогічні умови сприятимуть формуванню особистості дошкільника, здатної до некорисливої уваги та співчуття; дружніх виявів емоцій та емпатії; позитивної самооцінки та поміркованого відстоювання своєї точки зору. На її думку, наведені характеристики можна спостерігати у спілкуванні, вчинках та колективній діяльності [54]. Дана позиція цілком відповідає нашому розумінню необхідності упровадження у формувальному експерименті педагогічної умови, пов'язаної з вправлінням дітей 5-6 років в умінні конструювати миролюбні доброзичливі взаємини з однолітками.

Співзвучною до попередньої точки зору є думка Т. Поніманської, яка наголошує на однозначній необхідності розуміння дошкільниками того, що людські взаєностосунки – це неабияка цінність, і вони потребують підтримки та збагачення. А підтримці та збагаченню стосунків сприятиме розуміння стану ближнього, повага до його почуттів та визнання інтересів інших [44].

Вважаємо за необхідне висвітлити точку зору О. Кононко з даного питання. Науковець підкреслює: дитина старшого дошкільного віку вже наділена здатністю ідентифікувати почуття інших людей, може проаналізувати їх стан та відповідно відреагувати. Цьому віку також притаманна спроможність надавати переваги порозумінню на противагу участі у конфліктній ситуації. На думку автора, налагодження контакту з

ровесниками та дорослими – важливий показник особистісного зростання дошкільника. Під час комунікативного процесу більшість дітей вказаного віку поводяться адекватно, стають більш лабільними у пристосуванні до змін оточуючого середовища [22].

Отже, впровадження педагогічної умови, суть якої полягає у вправлянні дітей 5-7 років в умінні конструювати тактовні доброзичливі взаємини з однолітками відповідає потребам розвитку особистості дитини дошкільного віку в цілому та зокрема стосовно подолання агресії, зокрема істерик у поведженні під час комунікативного процесу в адаптаційний період.

Третьою і останньою педагогічною умовою, яку упроваджено на етапі формування, є *створення педагогами та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання сучасних виховних технологій*.

За даними провідних фахівців, педагоги дошкільного закладу та батьки дітей дошкільного віку мають спрямовувати свої зусилля на забезпечення необхідних умов для реалізації ефективного навчально-виховного процесу, в якому діти 5-6 років могли б засвоювати загальноприйняті суспільні норми та цінності. Тому постає необхідність підвищення рівня професійної компетентності педагогів та розвиток виховного потенціалу сім'ї. Досягнення даної мети уможлиблюється шляхом застосування різних інтерактивних форм роботи з дорослими учасниками експерименту.

Науковець Н. Скрипник виділяє взаємодію дорослих (у нашому випадку вихователів та батьків) та дитини як фундаментальний аспект виховного процесу у закладі дошкільної освіти, оскільки успіх такого процесу залежить від оточуючих людей [54]. Висловлена позиція дозволяє нам дійти висновку, що батьки та педагог повинні бути для дошкільника взірцем толерантної та безагресивної поведінки, вдосконалювати свої уміння, поглиблювати знання, збагачувати якості – власні та дітей дошкільного віку. Варто відмітити, що інститут сім'ї та ЗДО не є взаємозамінними. Більшість науковців підкреслюють, що вказані соціальні інститути повинні

взаємодіяти, забезпечуючи гармонійний розвиток дитини дошкільного віку шляхом реалізації кожним своїх характерних функцій.

Узагальнення даних, отриманих шляхом аналізу наукових джерел [2; 26; 51], дає підстави засвідчити, що саме в сім'ї дитина вперше стикається із потребою побудови взаємовідносин, отримує базові навички соціально-рольової поведінки, осмислює перші норми і цінності, а стиль виховання, обраний в родині, що активно впливає на розвиток її «Я»-концепції. Отже, авторитет та впливовість, яким володіє батьківське виховання, має бути доповнений прогресивними знаннями, завдяки чому члени родини вони опановують сучасні виховні технології з метою створення ціннісно насиченого середовища виховання.

Для характеристики ролі педагога у створенні ціннісно насиченого виховного середовища розглянемо думку Є. Тітова, в якій виховна діяльність визначається як чітка послідовність справ, актів, ситуацій взаємодії учасників виховного процесу, що мають на меті розв'язання педагогічних задач [59]. Формулювання відповідає нашим поглядам на ідеальну організацію виховних умов, спрямованих на подолання істерик як типової агресивної поведінки дитини у ситуації емоційного напруження.

Таким чином, на етапі формування передбачено використання комплексу принципів, педагогічних умов, методів, форм та прийомів виховної роботи, адресованої дітям старшого дошкільного віку, вихователям базового дошкільного закладу та батькам вихованців. Детальніше про застосовані методи, форми та прийоми роботи йтиметься у наступному підрозділі.

3.2. Перевірка ефективності педагогічних умов формування у дошкільників вміння долати істерики в періодадаптації до ЗДО

З метою перевірки ефективності окреслених у попередньому пункті педагогічних умов та методів формування у дошкільників умінь долати агресію, нами було використано комплекс адекватних методів.

Організація та проведення формувального експерименту проводилася у базових ЗДО Чернігівської області. До нього було залучено 24 дитини 5-6 років, 20 представників з їх родин та 10 вихователів.

В нашому експерименті запроваджувалися наступні педагогічних умови: *збагачення знань дошкільників про причини та наслідки істерик, агресивної поведінки взагалі для оточуючих, для них самих; вправлення дітей 5-6 років в умінні конструювати тактовні й доброзичливі взаємини з однолітками створення педагогами та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання сучасних виховних технологій.*

Завдання формувального експерименту передбачали:

1. Розробку методологічного забезпечення формувальної частини експерименту.
2. Впровадження педагогічних умов оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток у дітей старшого шкільного віку долати агресію.
3. Виконання перевірки та оцінки ефективності впроваджуваних методів серед усіх учасників експерименту.

До складу *методів*, застосованих у формувальному експерименті, увійшли: *дидактична гра* – активна навчальна діяльність з моделювання ситуацій, що вивчаються [42]; *вправа* – навчальний метод, суть якого полягає у цілеспрямованому, неоднократному повторенню певних дій чи операцій з метою розвитку умінь і навичок [27]; *бесіда* – це комунікативний процес між двома (і більше) особами, під час якого відбувається обмін певною інформацією, вирішуються нагальні проблеми [63]; *психогімнастика* – це особлива вправа, покликана стимулювати розвиток і корекцію різних сфер особистості [46]; *тренінгове заняття* – інтерактивна форма навчання, якою передбачена передача знань, розвиток певних умінь і навичок [30]; *консультація* – це навчальний захід, проведення якого відбувається з метою отримання цільовою групою відповідей на актуальні питання та для з'ясування теоретичних засад їх практичного застосування [48]; *батьківські*

збори – форма аналізу, осмислення на основі даних педагогічної науки, досвіду виховання [43].

Різноманітність методів, кожен з яких мав своє смислове навантаження, мала сприяти ефективності здійснення різнобічного впливу на процес формування у старших дошкільників уміння долати агресію.

Розглянемо їх більш детально. Так, задля формування у дошкільників уміння долати істерики, застосовано такі вправи/прийоми, які надали можливість одразу реалізовувати свій потенціал щодо тактової поведінки. Перелік методів склали: *дидактична гра «Сердитий, байдужий, добрий»*; *бесіда «Як оминати сварку?»*; *перегляд мультфільмів «Просто так», «Сонячний коровай» та «Чуня»*; *вправа «Який мій колір у сварці?»*; *гра «Добре кошеня, зле кошеня»*; *вправа «Портрет забіяки»*.

Докладніше про кожну методику. **Дидактична гра «Сердитий, байдужий, добрий»**. *Мета*: сприяти розвитку умінь старших школярів розрізняти дії за критерієм моральності, прогнозувати результат вчинку та обґрунтовувати свою точку зору, оперуючи знаннями про соціально прийнятні норми поведінки. *Обладнання*: прапорці зеленого та червоного кольорів. *Хід проведення*: Експериментатор об'єднує дітей у дві групи, кожній групі надається два прапорці (зеленого та червоного кольору). Далі педагог зачитує по черзі ряд тверджень, які містять в собі моральну дилему, після чого дітям надається кілька хвилин на обговорення та надання відповіді: якщо «згодні», то підіймають зелений прапорець, якщо «не згодні» – червоний. Група дошкільників, яка перша підняла прапорець, аргументує свою позицію. У випадку, якщо відповіді груп не збігалися, команді, яка висловила протилежну думку, пропонувалося пояснити свою відповідь. При тотожності відповідей, команді, яка висловилась другою, пропонувалося доповнити виступ першої.

Проведення даної вправи також відбувалось без об'єднання у підгрупи. У цьому випадку кожній дитині надавався зелений та червоний прапорець, і, відповідно, кожен по черзі особисто обґрунтовував свою позицію.

Бесіда «Як оминати сварку?». *Мета:* актуалізувати знання дітей старшого дошкільного віку стосовно конфліктних явищ у дитячому колективі, методів та стратегій їх подолання, спонукати їх до уникнення конфліктних ситуацій та створити таку мисленнєву ситуацію, за якої будь-який конфлікт не супроводжуватиметься агресивними діями. *Обладнання:* план-конспект бесіди. *Хід проведення:* Експериментатор пропонує дітям обговорити ситуації, коли вони схильні до бурхливого вияву своїх почуттів, емоційного з'ясування міжособистісних стосунків та моментів, коли важко стримати злість. В ході бесіди дорослий підштовхує дітей 5-7 років до думки, що не обов'язково битись (штовхатись, кричати, обзиватись тощо) для того, щоб отримати певну іграшку в своє розпорядження; щоб виконувати якусь конкретну роль у грі; щоб привернути увагу інших; щоб самоствердитися і так далі. Далі у зрозумілих для дошкільників формулюваннях пропонувалося дотримуватись таких ефективних моделей поведінки у конфліктах, як компроміс та співробітництво. Перша модель полягає у задоволенні інтересів кожної сторони у рівній мірі, хоча і частково, що є справедливим (*наприклад, на двох дітей є лише одні ножиці, які потрібні обом; у цьому випадку діти діють таким чином: одна дитина готує контури для вирізання, а інша вирізає; потім міняються ролями*). Співробітництво передбачає вирішення конфліктної ситуації таким чином, щоб це було вигідно усім учасникам, а їх інтереси були максимально задоволені (*наприклад, одна дитина має кольоровий папір, а у іншої є кольоровий картон; для створення поробки необхідні обидва матеріали, тому, діти діляться між собою матеріалами, а у підсумку кожен може представити свою поробку*). На закріплення експериментатор наводить декілька варіантів конфліктних ситуацій та пропонує дітям розробити модель поведінки на основі запропонованих вихователем.

Ключові питання: причини конфліктів; учасники конфліктів; наслідки конфліктів; способи врегулювання конфліктів, суперечностей.

Проведення бесіди на дану тематику організовувалося як

індивідуалізовано, так і в колективній формі.

Перегляд мультфільмів «Просто так», «Сонячний коровай» та «Чуня». *Мета:* поглиблення та закріплення знань старших дошкільників стосовно питання налагодження доброзичливих стосунків з оточуючими, спонукати їх до миролюбного та емпатійного спілкування, а також створення такої мисленнєвої ситуації, за якої безагресивна поведінка стала б моральною нормою в комунікативному процесі. *Обладнання:* смарт дошка, комп'ютер (ноутбук), мультфільми. *Хід проведення:* До уваги старших школярів експериментатор пропонував мультфільм відповідної тематики, перед увімкненням якого було проведено коротку презентацію. Дорослий дав настанову дивитись уважно, співставляти події із власним досвідом, а також готуватись до обговорення після перегляду. Так як кожен мультфільм відповідав тематиці нашого експерименту, коротко узагальнимо їх головну ідею: потрібно допомагати тим, хто знаходиться у біді; добро повертається добром; ввічливість допомагає досягти цілей більш ефективно, ніж грубощі або підлість; не можна ображати когось через його особливості; потрібно вибачатись, якщо був неправий і так далі.

Запитання для обговорення (відповідно кожного мультфільму): який герой вам сподобався найбільше? Чому? Хто, на вашу думку, вчинив погано? Чому? Що б ви зробили на місці хорошого героя? Як герої підтримували один одного? Як би виникла подібна ситуація в житті, як би ви вчинили? Чому? Що б було, як би хороший персонаж вчинив інакше?

Вправа «Який мій колір у сварці?» (інтерпретація колірного тесту емоційних станів М. Люшера). *Мета:* сприяння розвитку у дітей 5-7 років умінь аналізувати власний стан під час розгортання конфліктної ситуації, а також здатності прогнозування наслідків своєї поведінки для себе та партнерів по комунікації. *Обладнання:* аркуші, кольорові олівці (фломастери). *Хід проведення:* Кожній дитині надався аркуш А4 та набір кольорових олівців. Експериментатор запропонував дітям уявити себе у пориві злості та зобразити це на малюнку, а також намалювати те, яким

здається все оточуюче у злому настрої. Після виконання малюнку, дітям пропонувалося розшифрувати свій малюнок та пояснити присутність того чи іншого кольору. *Запитання для обговорення:* Який колір ваш улюблений? Чому він присутній/відсутній на малюнку? Чому у такій кількості? Як ви гадаєте, яким кольором бачать вас інші, коли ви сердитесь? Чи складно вам було зобразити свої почуття кольорами? Чому? Який колір взагалі має сварка (скандал, суперечка)? Чому? Яким кольором ви б зобразили дружбу, миролюбні стосунки? Чому? Який колір вам більше до вподоби: колір сварки чи дружби? Після виконання вправи збиралися малюнки та аналізувалося їх кольорове наповнення за допомогою інтерпретації основних кольорів, запропонованих М. Люшером, та інших достовірних джерел.

Гра «Добре кошеня, зле кошеня». *Мета:* сприяти зняттю загальної агресивності та досягненню позитивних результатів в опануванні дошкільниками вміння розрізняти соціально прийнятні та миролюбні форми стосунків, а також надавання їм переваги у налагодженні комунікації з іншими. *Обладнання:* гімнастичний обруч (або невеликий килимок). *Хід проведення:* Експериментатор пропонував групі дошкільників утворити коло, в центрі якого лежало «зачароване коло» (гімнастичний обруч), в якому мали відбутись перевтілення. Далі по черзі дітям було запропоновано зайти в коло і по сигналу ведучого («магічне» слово, хлопок в долоні, дзвоник тощо) перетворитися на зле-презле кошеня: шипіти, дряпатися, намагатися атакувати і т. д., але не покидаючи «зачарованого» кола. При повторному сигналі ведучого «зле кошеня» перетворювалося назад в дитину, вже інша дитина займала місце в обручі і гра повторювалася. Після того, як усі побували в «зачарованому колі», обруч відкладався; діти об'єднувалися в пари і по сигналу вихователя перетворювалися на злих кошенят, але торкатись один одного було заборонено. Після деякого часу взаємодії «злих кошенят», на заключному етапі експериментатор пропонував їм стати добрими та лагідними. По умовленому сигналу діти перетворюються на «добрих кошенят», які ластяться один до одного, муркотять, запрошують до

гри. *Запитання для обговорення:* Чи сподобалось бути «злим кошнем»? Чому? Чи сподобалось бути «добрим кошнем»? Чому? Яке кошеня було зображати складніше? Чому? Яке кошеня ви б узяли додому? Чому? Як можна «зле кошеня» зробити добрим?

Вправа «Портрет забіяки». *Мета:* сприяти розвитку адекватної самооцінки та самокритики, а також створити таку мисленнєву ситуацію, за якої протилежні вказаним під час виконання завдання характеристики набули значення головних цінностей. *Обладнання:* аркуші, ручки, олівці, фломастери. *Хід проведення:* Експериментатор просив дітей подумки уявити собі злу, агресивну людину: який у неї зовнішній вигляд, як вона себе поводить, як розмовляє, які слова вживає. Далі дітям пропонувалося перенести образ з уяви на папір, тобто зобразити портрет забіяки (злюки, хулігана тощо). Після виконання завдання відбулося обговорення. *Запитання для обговорення:* Чи подобається вам ця людина? Чому? Які якості ви хотіли підкреслити в цьому портреті? Чи можна поважати цю людину? Що хотілось би змінити в цій людині? Чому ця людина зла, агресивна? Як до такої людини ставляться оточуючі? Як вона сама ставиться до оточуючих? Чи хотіли б ви бути людиною, зображеною на вашому малюнку? Які б поради ви надали цій людині, щоб вона виправилася? Після обговорення дітям пропонувалося намалювати портрет забіяки, який виправився, слідуєчи їх порадам.

Наступні вправи спрямовані на налагодження комунікації з однолітками шляхом застосування конструктивних навичок спілкування. До числа таких вправ входять: *творча гра «Магічні окуляри»;* *вправа «Зачарований парканчик»;* *тренувальна вправа «Тебе я радісно вітаю!»;* *творче завдання «Помагайко»;* *психогімнастика «Єднання».* Зміст кожної вправи подано нижче.

Творча гра «Магічні окуляри». *Мета:* навчити дітей старшого дошкільного віку проявам симпатії, інтересу та уважності у побудові миролюбних та доброзичливих взаємин з однолітками. *Обладнання:* окуляри.

Хід проведення: Експериментатор пропонував дітям утворити коло, зайнявши місце на стільцях. Далі їм необхідно було по черзі одягати «магічні окуляри» та, дивлячись на свого сусіда поруч, описати його, але вживаючи лише позитивні характеристики. Потрібно було відмітити хороші риси його характеру: вподобання, звички, уміння. *Запитання для обговорення:* Що ви відчували, коли говорили добре про свого сусіда по стільчику? Що ви відчували, коли говорили добре про вас? Чому важливо говорити оточуючим компліменти? Як часто ви говорите компліменти іншими? Кому? Як часто вам говорять компліменти? Що ви відчуваєте при цьому?

Вправа «Зачарований парканчик». *Мета:* розвивати у дітей 5-6 років уміння досягати бажаного прийнятними способами спілкування та без застосування сили, а також створити таку мисленнєву ситуацію, за якої лише безагресивні способи комунікації слугували б інструментами задоволення інтересів. *Обладнання:* не вимагається. *Хід проведення:* Експериментатор пропонував дітям утворити коло. По черзі кожен учасник мав на меті проникнути у коло, утворене іншими учасниками, які і виступали тим самим «зачарованим» парканчиком (діти тісно стояли один біля іншого). Проте важливе правило подолання цієї «зачарованої» перешкоди полягало у тому, що можна використовувати лише «магічні» слова, дружні прохання, ввічливі вмовляння та лагідні дотики. *Запитання для обговорення:* Чи важко було підбирати слова, щоб парканчик розступився? У якому випадку парканчик розімкнувся? Коли парканчик не розступився? Чому? Що потрібно було зробити? Чи можна отримати в таких спосіб те, чого найбільше хочеться (наприклад, іграшку)? Як би до вас звернулись із проханням у подібний спосіб, як би ви поставились? Чому?

Тренувальна вправа «Тебе я радісно вітаю!» *Мета:* застосування старшими дошкільниками навичок активного налагодження контакту та встановлення позитивних стосунків шляхом наділення компліментами свого партнера по комунікації. *Обладнання:* не вимагається. *Хід проведення:* Експериментатор пропонував дітям згуртуватися колом та по черзі привітати

свого сусіда ліворуч, звернувшись до нього за ім'ям. На другому колі завдання дещо ускладнилося і дітям, окрім привітання та звернення по імені, потрібно було озвучити добрі побажання. При цьому дорослий нагадував, що необхідно дивитись прямо у вічі, до кого звертаєшся, і говорити у доброзичливому тоні. *Запитання для обговорення:* Як ви себе почували, коли говорили приємні речі? Як ви себе почували, коли саме вам говорили приємні речі? Чи хотіли б ви, щоб з вами завжди лагідно розмовляли? А готові самі доброзичливо розмовляти із іншими? У яких випадках доцільно робити компліменти? Чому? Переходячи до другого кола вправи, дітям пропонувалося привітати один одного зі святом (або за власним вибором, або шляхом жеребкування) та висловити свої побажання, приурочені до конкретного свята.

Творче завдання «Помагайко». *Мета:* актуалізувати у дітей старшого дошкільного віку здатності відгукуватися на проблеми та невдачі однолітків, а також сформувати багаж знань щодо видів підтримки інших. *Обладнання:* перелік проблемних ситуацій. *Хід проведення:* Експериментатор пропонував дошкільникам колективно розробити перелік заходів, які могли б допомогти або підтримати у тій чи іншій скрутній ситуації (наприклад, друг загубив свого песика; пташеня випало із гнізда; хтось поранився на прогулянці тощо). *Запитання для обговорення:* Як ви вважаєте, чому потрібно допомагати іншим? Чи лише людям потрібна допомога? Кому ще? Як би ви опинилися в тій чи іншій ситуації, якої підтримки і від кого ви б очікували в першу чергу? А допомагати потрібно лише тим, кого добре знаєш і з ким дружиш? Чому? Коли і в чому ви допомагали комусь останнім часом? Вам дякували? Коли і в чому допомогли вам останній раз? Ви віддячили?

Дана вправа проводилася і у більш індивідуалізованому порядку, тобто кожній дитині необхідно було розробити схему підтримки того, хто опинився в біді. Потім кожен дошкільник презентував результати своєї роботи, інші діти доповнювали перелік.

Психогімнастика «Єднання». *Мета:* формування почуття близькості

та єднання з однолітками без використання агресії як засобу самоствердження. *Хід проведення:* Експериментатор пропонує дітям зайняти позиції по колу, витягнути руки вперед і з'єднати їх в центрі кола. Таким чином потрібно постояти деякий час тихенько, що відчутти єдність маленького колективу та миролюбність атмосфери, де агресія не має місця для реалізації. *Запитання для обговорення:* Що ви відчували, коли тримались на руки таким чином? Вам сподобалось бути у колі своїх однолітків? Чи хотіли б ви частіше зазнавати подібних відчуттів? Чи почували себе комфортно, в безпеці?

Будучи безпосередніми учасниками та організаторами ціннісно насиченого середовища виховання, батькам та вихователям необхідно володіти дієвим інструментарієм ефективного впливу на згадані раніше умови. Тому, для підтримки педагогічного колективу та батьків у цьому питанні їх було залучено до участі у наступних методах: *тренінгове заняття «Сучасні виховні технології: зупинімо дитячу агресію»; консультація «Налагодження миролюбних стосунків з дитиною»; бесіда «Компромісне вирішення життєвих ситуацій»; батьківські збори «Мистецтво конструктивного покарання».*

Зупинимось на деталізації сутності кожної методики. **Тренінгове заняття «Сучасні виховні технології: зупинімо дитячу агресію».** *Мета:* надати батькам та вихователям інформацію щодо сучасних виховних технологій; сприяти формуванню ефективного виховного потенціалу та створити таку мисленнєву ситуацію, за якої пріоритетними стануть ненасильницькі методи виховання. *Обладнання:* смарт дошка, комп'ютер (ноутбук), презентація. *Хід проведення:* Ведучий на початку заняття пропонував учасникам (батькам та/або вихователям) висловити свої думки стосовно понять «виховання», «технологія», «виховна технологія» у форматі «Мозкового штурму». З'ясувавши основні поняття, до уваги аудиторії було запропоновано презентацію, в якій було наведено ряд сучасних виховних технологій, розшифрувати зміст котрих спочатку пропонувалося учасникам.

Потім представлялася їх істинна сутність. У презентації виділили наступні сучасні виховні технології: *технологія виховання успішної особистості; персоніфіковане виховання; технологія інтегрованого виховання; проектна технологія; ігрова технологія; розвивальне виховання; технологія саморозвитку особистості; колективні творчі справи; виховання на основі системного підходу; технологія співробітництва*. Після розгляду сучасних виховних технологій рекомендується проведення обговорення матеріалу.

Запитання для обговорення: Чи знали ви про існування цих сучасних виховних технологій? Яка технологія прийшлася вам до вподоби найбільше? Чому? Чи використовували ви щось подібне у вихованні дітей? Що саме? Які з представлених технологій вам здаються найбільш ефективними? Чому? Які із традиційних методів виховання ви застосовували? Чому? Якщо експериментатор особисто готує тренінгове заняття (на будь-яку тему) для батьків чи свої колег, активізується аспект самоосвіти, що також позитивно впливає на забезпечення третьої педагогічної умови виховання. Пропускаючи нову або актуалізовану інформацію через власні когніції, експериментатор отримував можливість зрозуміло донести її до інших.

Консультація «Налагодження миролюбних стосунків з дитиною».

Мета: актуалізувати обізнаність батьків та вихователів у питанні конструктивної взаємодії з дитиною, спонукати їх до змістовного спілкування та створити таку мисленнєву ситуацію, у якій першочерговим завданням взаємодії з дитиною було б зміцнення взаємин. *Обладнання:* конспект-перелік основних порад. *Хід проведення:* Експериментатор пропонував батькам та/або вихователям задати свої запитання щодо налагодження миролюбних стосунків з дітьми-дошкільниками. Враховуючи запитання батьків, експериментатор надавав відповіді у вигляді порад, наприклад: *ставтесь до дитини, як до особистості, а не до втілення своїх сподівань; намагайтесь сприймати життя, поставивши себе на місце дитини; вмійте вислухати, а не одразу розв'язуйте проблему дитини; демонструйте вашу підтримку – так ви сприятимете формуванню почуття*

впевненості; з обережністю застосовуйте порівняння; хваліть дитину заслужено тощо. *Запитання для обговорення:* Які поради ви б надали іншим батькам/вихователям? Проаналізувавши власну стратегію виховання, які слабкі сторони, мінуси ви могли б назвати? З якими проблемами у процесі виховання ви стикалися останнім часом? Як вирішували ситуації, що склались? Як особистісні взаємини між дорослими та дітьми впливають на виховний процес? Консультація для дорослих проходила індивідуально та у групі, в залежності від потреби батьків або вихователів.

Бесіда «Компромісне вирішення життєвих ситуацій». *Мета:* актуалізація знань дорослих щодо шляхів мирного вирішення конфліктів, сприяння розвитку навичок швидкого вирішення накопичених проблем та створення такої мисленнєвої ситуації, яка б забезпечувала подолання життєвих конфліктів без застосування деструктивних методів. *Обладнання:* план-конспект бесіди. *Хід проведення:* Експериментатор пропонував учасникам розпочати бесіду із колективного обговорення усіх можливих прийомів подолання конфліктної ситуації. Потім у заданому форматі експериментатор спонукав учасників виокремити конструктивні прийоми та деталізувати їх зміст. Далі, відповідно до підготовленого плану-конспекту, ведучий висвітлював існування основних стилів вирішення конфліктів: *конкуренція; ухилення; пристосування; співробітництво; компроміс.* Таким чином, розглянувши детально зміст кожного стилю, вихователь підштовхував аудиторію до умовиводу, що саме компроміс та співробітництво – найбільш ефективні в плані подолання суперечностей та налагодження миролюбних стосунків з дитиною. *Запитання для обговорення:* Який досвід успішного вирішення конфліктних ситуацій маєте ви? Які слова та фрази доцільно застосовувати під час вирішення життєвої ситуації з дитиною? Чому важливо, щоб конфлікт було вичерпано і кожна сторона винесла із цього конструктив? Яким чином відбиваються на дитині сутички між дорослими? Які б поради ви надали у питанні вирішення конфліктних ситуацій, які так чи інакше стосуються дитини? По закінченні отримана

інформація колективно обговорювалася.

Батьківські збори «Мистецтво конструктивного покарання».

Мета: сприяти актуалізації у дорослих розуміння істинної сутності покарання, спонукати їх до використання методів ненасильницького покарання, співмірного провині та обґрунтованого. *Обладнання:* план-конспект заходу. *Хід проведення:* Експериментатор починав батьківські збори з експрес-опитування стосовно методів покарання, якими у виховному процесі користуються батьки. Визначивши позиції учасників, до уваги батьків він запропонував сім основних правил покарання: 1) *покарання не має шкодити здоров'ю дитини;* 2) *якщо є сумніви карати чи не карати – не карайте! недопустиме покарання «про всяк випадок»;* 3) *за один раз – одне покарання;* 4) *пам'ятати про час давності провини;* 5) *покараний – прощений;* 6) *караючи не принижуйте;* 7) *дитина має боятися не вашого гніву, а вашого засмучення.* Вихователь не одразу розшифровував кожне правило, а надав батькам можливість порозмислити на змістом кожного правила. *Запитання для обговорення:* Чи згодні ви з даними правилами? Чому? Які правила ви б додали до цього переліку? Чи є, на вашу думку, зайві правила? За що карали свою дитину востаннє? Яких правил ви дотримувались при покаранні? Як ви думаєте, чи може покарання бути справедливим та не образливим з точки зору дитини? Як цього досягти? Як конструктивні/деструктивні покарання відбиваються на взаєминах з дорослими? Чи можуть сприяти налагодженню миролюбних стосунків? Чому? По завершенні отримана інформація колективно обговорювалася.

Схарактеризований вище комплекс адекватних предмету дослідження методів формування експерименту уможливив позитивну динаміку змін в умінні досліджуваних 5-6 років долати істерики.

3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Мета контрольного етапу дослідження полягала в експериментальному обґрунтуванні ефективності формування у дітей 5-6 року життя уміння

долати істерики. Вона реалізовувалася через розв'язання низки завдань. Основними з них були такі: 1. Провести підсумкове тестування дошкільників, залучених до експерименту, визначити рівень їхніх знань, ставлення та впевненої поведінки;; провести підсумкове анкетування батьків та вихователів з метою вивчення їх готовності та здатності до створення ціннісно збагачених умов виховання. 2. Зафіксувати одержані результати. 3. Порівняти дані контрольного експерименту з результатами констатувального. 4. На основі аналізу отриманих результатів визначити ступінь досягнення мети.

Оцінка ефективності системи формування здійснювалася шляхом залучення дітей старшого дошкільного віку у кількості 20 осіб, 20 батьків та 10 представників педагогічного колективу до участі у контрольному експерименті. У ході роботи використано методи констатувального етапу, зокрема: *графічна методика «Кактус»*; *моделювання експериментальної ситуації (автор О. Кононко)*; *анкетування «Визначення рівня агресивності дошкільника» (для батьків та вихователів)*.

Вважаємо за доцільне наочно представити динаміку змін після впровадження методик формувального експерименту у порівняльних таблицях, які пропонуються нижче. Повторення *графічної методики «Кактус»* на етапі оцінки ефективності впроваджених заходів формувального експерименту показало наступні результати (таблиця 3.2).

Таблиця 3.1

Порівняння результатів впровадження на констатувальному та контрольному етапах графічної методики «Кактус»

Ключові питання		Етап дослідження	
Питання	Відповіді	На констатувальному	На контрольному
1. Твій кактус домашній чи дикий?	Домашній	66,5%	75%
	Дикий	33,5%	25%

<i>2. Кактус сильно колеться? До нього можна доторкнутися?</i>	Не можна	41 %	33,3 %
	Середня, невелика кількість голок	18%	25%
	Голки всередині, виражені крапками	28,7%	25%
	Відсутність голок	12,3%	16,7%
<i>3. Кактусу подобається, коли за ним добре доглядають?</i>	Подобається	100%	100%
	Не подобається	0%	0%
<i>4. Кактус росте один чи по сусідству є інші рослини?</i>	Одинокий	75%	66,5%
	Неодинокий	25%	33,5%
<i>5. Як зміниться кактус, коли підросте?</i>	Позитивні зміни	16,4%	20,8%
	Негативні зміни	83,6%	79,2%

Як бачимо з таблиці 3.1, зображуючи свій кактус після впровадження формувальних методів, число «прихильників» домашніх, до того ж тих, які зростають обов'язково у горщиках, кактусів зросло до 75%. Такі позитивні зрушення свідчать про удосконалення стосунків у родині, адже у «ключі» до тесту вказано, що наявність квіткового горщика – це показник прагнення перебувати у лоні сім'ї. Відповідно, спостерігається тенденція до депопуляризації дикорослих кактусів: після участі у формувальному експерименті кількість диких кактусів із 33,5% знизилась до 25%, що говорить про вірно обраний шлях експериментальної діяльності.

Продовжуючи роботу над кактусом, дошкільники у тій чи іншій мірі виявляли свій агресивний потенціал у наділенні свого кактуса голками – невід'ємним атрибутом даної рослини. Інтенсивність «колючості» характеризувалася наступним чином: 1) не можна доторкнутись; 2) середня і невелика кількість голок; 3) голки всередині, або виражені крапками; 4) відсутність голок. В таблиці 3.1 зафіксовані зміни розподілу уподобань юних учасників експерименту.

Зафіксовано, що кількість «найнепрístupніших» кактусів зменшилась майже на 10%, а число безголкових, навпаки, збільшилось до 16,7%. Таким чином, можемо припустити, що базові знання про наслідки агресії почали приживатися, досліджувані починали себе позиціонувати як миролюбних та товариських дітей.

Однаковий показник у розмірі 25% відповідає таким проміжним характеристикам, як середня і невелика кількість голок та голки всередині, або виражені крапками. Зазвичай, усереднені та проміжні варіанти є показниками лабільності емоційного стану або знаходженням на певній межі, де, умовно кажучи, крок праворуч – прояв агресії до оточуючих, а крок ліворуч – агресія до себе.

Одноставними були діти до та після участі у формувальних заходах щодо ставлення до кактуса та до вияву турботи про нього. 100% відзначили, що кактусові подобається, коли за ним добре доглядають, коли до нього уважні. Такий результат засвідчує розуміння дітьми 5-7 років необхідності допомоги та підтримки ззовні, адже на самоті не можна бути по-справжньому щасливим.

Кількість кактусів на аркуші засвідчила інтровертованість або екстравертованість особистості дитини. Повторне впровадження даної графічної методики виявило, що кількість самотніх кактусів із 75% знизилися до 66,5%, а «компанійських» стало майже на 10% більше. Отримавши такі результати, можемо допустити, що під час формувального експерименту стосунки між окремими дітьми та в колективі загалом стали ближчими, менш напруженими. Діти, отримавши нового друга, вирішують подарувати таку ж радість самотньому кактусові, що цілком переконливо свідчить про посилення ролі мотиву підтримання дружніх взаємин з іншими.

До 20,8% зросла частка старших дошкільників, які переконані, що на їх кактус чекає чудове майбутнє, що «він буде щасливий», що «зацвіте гарними квіточками», що «буде високим і міцним», що «матиме багато друзів-рослин». Зростання числа позитивно налаштованих дітей свідчить про те, що

тривожні очікування, пов'язані із процесом дорослішання, поступово втрачають негативне забарвлення в баченні старших дошкільників. Зменшення відсотку дітей з менш райдужним баченням майбутнього (до 79,3%) також підтверджує позитивну тенденцію, започатковану впровадженням формувальним експериментом.

Отже, повторним проведенням даної методики на етапі оцінювання ефективності системи виховних впливів ми мали змогу підтвердити доцільність запровадження заходів, спрямованих на формування у старших дошкільників умінь долати істерики, як одну з форм агресії.

Повторюючи методику моделювання експериментальної ситуації (викладання квітки з мозаїки та конструювання будинку з будівельного матеріалу), ми мали на меті визначити, яким чином методика формувального експерименту позначилась на умінях старших дошкільників долати істерики, агресію у взаємодії з однолітками. Порівняння даних дозволило зафіксувати результати, подані у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Порівняння результатів впровадження на констатувальному та контрольному етапах методики моделювання експериментальної ситуації

Долання істерик, агресії	Етап дослідження			
	На констатувальному		Після формувального	
	Будівельний матеріал	Мозаїка	Будівельний матеріал	Мозаїка
<i>Долає самостійно</i>	32,3%	50,8%	33,4%	58,3%
<i>Долає після втручання дорослого</i>	53,3%	41%	54,1%	37,5%
<i>Довго не може впоратися з агресією</i>	16,4%	8,2%	12,5%	4,2%

Відповідно до таблиці 3.2, можемо зауважити невеликі, проте потенційно фундаментальні зміни, адже все велике починається з дрібного. Найбільшу гордість у нас викликають результати формувального

експерименту за третьою характеристикою – «довго не може впоратися з агресією». Затяжні істерики, епізоди гніву та інші прояви агресії, на жаль, мають місце в стосунках дошкільників, проте кількість дітей, схильних до такої поведінки, зменшується за умови впровадження ефективних формувальних методик, на кшталт впровадженої нами. Так, чисельність дітей, які не можуть довгий час приборкати спалах свого гніву під час спорудження будівлі із наданих матеріалів з 16,4% знизилася до 12,5%; а під час створення квітки-мозаїки число «затяжних агресорів» зменшилося майже вдвічі – з 8,2% до 4,2%.

Самостійне подолання істерик, агресивності в старшому дошкільному віці – це серйозне досягнення, яке позитивно позначилося на показниках складання мозаїки після формувального експерименту: з 50,8% до 58,3% зросла частка дітей, здатних самотужки побороти свої агресивні настрої. Маємо всі підстави стверджувати, що підтримка в дітях потенціалу до налагодження конструктивних та миролюбних відносин у колективі – це основоположна задача дорослих, якої в ДОЗ досягають педагоги-вихователі, а вдома – батьки та найближчі родичі.

Таблиця 3.3

Порівняння рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку уміння долати істерики на констатувальному та на контрольному етапах

Рівні розвиненості уміння долати істерики	Етап дослідження	
	На констатувальному	Після формувального
<i>Високий</i>	32,8%	37,4%
<i>Середній</i>	49,2%	49,2%
<i>Низький</i>	18%	12,4%

У ході спостережень на констатувальному етапі дослідження нами було узагальнено дані стосовно поведінки дітей та місця агресивних проявів серед інших, відповідно до чого ми виділили три рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку уміння долати істерики. Вважаємо доречним

порівняти результати до та після реалізації формувального експерименту (див. табл. 3.3).

Як засвідчує аналіз порівняльних даних, поданих у таблиці 3.3, внаслідок системи формувальних впливів кількість досліджуваних з високим рівнем розвитку уміння долати істерики, прояви агресії зросла майже на 5%. Це відбулося завдяки покращенню своїх показників дітьми, які на етапі констатації входили до складу середнього рівня. Упевнені, за більш тривалого терміну проведення формувального експерименту показники сформованості уміння долати істерики вказаних дошкільників покращуватимуться більш суттєво.

Як засвідчують дані таблиці, частка старших дошкільників з найнижчим рівнем сформованості уміння долати істерики зменшилася з 18% до 12,4%. Варто відмітити, що зі своїм наявним рівнем вона ніяк не могла оминати проміжний (тобто, середній) і, відповідно, зайняла місце у новій групі, представники якої характеризувалися кращими у порівнянні з ними показниками сформованості знань, ціннісного ставлення до миролюбності як моральної цінності та уміння долати власну агресію у міжособистісній взаємодії.

Аналізуючи результати двох етапів експерименту – констатувального та контрольного по старшим дошкільникам з середнім рівнем сформованості уміння долати істерики не зазнала кількісних змін. Це можна пояснити, з одного боку, внутрішнім перегрупуванням дошкільників, переходом тих, хто входив раніше до середнього, до високого рівня та підняттям дітей з низькими показниками до середнього. З іншого боку, слід вказати на роль особливостей розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку, нестійкістю емоційних станів, залежністю настроїв від умов діяльності, ситуативністю самопочуття. Вважаємо, що ці особливості потребують тривалішого виховного впливу, індивідуальної роботи з даною категорією досліджуваних.

Учасниками формувального експерименту були не лише діти 5-6 років, а також дорослі – батьки та вихователі. Кожна група дорослих була залучена

до різноманітних формувальних заходів, які мали сприяти конструктивним змінам в їхніх позиціях, ставленні до агресії у старшому дошкільному віці.

Тому після здійснення формувального впливу на дорослих, логічним було проведення повторного анкетування педагогів та батьків, результати якого містяться у таблицях 3.4 та 3.5.

Таблиця 3.4

Порівняння відповідей педагогів на запитання анкети на констатувальному та контрольному етапах

Анкетування		Етап дослідження	
Запитання	Варіанти відповідей	На констатувальному	Після формувального
<i>Прояви агресивної поведінки, істерик дошкільника</i>	Свідоме завдання шкоди іншому, нападницькі дії	49,2%	40,8%
	Негативна міміка	32,8%	39,2%
	Образливі слова, погрози, підвищення голосу	18%	18
<i>Розподіл дітей групи за характером поведінки</i>	Стабільно агресивних	5 - 10%	2 - 8%
	Ситуативно агресивних	20 - 90%	15 - 80%
	Неагресивних	10 - 95%	20 - 95%
<i>Реагування педагога на прояви дитячої агресії</i>	З'ясування причин конфлікту	41%	49,5%
	Втручання дорослого у конфлікт, покарання	20,5%	11,2%
	Нагадування моральних правил	28,7%	39,3%
	Звернення із скаргою до батьків	9,8%	0
<i>Чинники впливу на уміння дитини долати</i>	Сімейне виховання	41%	39,8%
	Виховання у ДОЗ	32,8%	39,8%
	Природні задатки	18%	10,6%

<i>агресію</i>	Статева належність, вік	8,2%	10,6%
<i>Якості, важливі для уміння долати агресію</i>	Дружелюбність, товариськість	41%	60,5%
	Розсудливість	26,2%	9,5%
	Толерантність, терплячість, витримка	20,5%	20,5%
	Прагнення стати кращим, ніж зараз	12,3%	9,5%
<i>Оцінка власного впливу на розвиток у вихованців уміння долати агресію</i>	Завжди позитивний	73,8%	79,8%
	Не завжди позитивний	26,2%	20,2%
<i>Чи достатньо уваги приділяєте формуванню уміння дошкільників долати свою агресію</i>	Достатньо	73,8%	60,6%
	Недостатньо	26,2%	39,4%
<i>Ефективні методи, форми та засоби впливу</i>	Бесіди, пояснення	36,9%	29,5%
	Ігри, вправи	26,2%	29,5%
	Арттерапія	20,5%	29,5%
	Приклад	16,4%	11,5%

У таблиці 3.4 відображено динаміку змін, які відбулися завдяки використанню на етапі формування комплексу виховних заходів.

Відповідаючи на перше запитання анкети у ході контрольного експерименту, визначення вихователями змісту та показників дитячої агресивності розподілилися таким чином: «свідоме завдання шкоди іншому, нападницькі дії» – 40,8%, «негативна міміка» – 39,2%; «образливі слова, погрози, підвищення голосу» зберегли сталість (18%). Такі відповіді пояснюються обізнаністю педагогів стосовно проявів агресії, притаманних дітям старшого дошкільного віку.

За характером поведінки дітей педагоги розподілили свої відповіді

наступним чином: «стабільно агресивним» відвели вже 2-8%, що помітно відрізняється від результату на констатувальному етапі, який складав 5-10%; «ситуативно агресивними» вони вважають 15-80% дітей, хоча до експерименту «ситуативним агресорам» відводилось 20-90%; «неагресивними» на даному етапі можна назвати 20-95% дошкільників, а не 10-95%, як до експерименту. Позитивним зрушенням є збільшення мінімальної відсоткової частки дітей, яких вихователі охарактеризували як неагресивних (до експерименту 10%, після – 20%). На нашу думку, це обумовлено тим, що фактично внаслідок впровадження формувальних заходів кількість не схильних до агресії дітей дещо збільшилася, чого не могли не відмітити вихователі.

Провідною реакцією на агресивні прояви переважна більшість вихователів визнали «з'ясування причин конфлікту» (49,5%), а позицію номер два посіло «нагадування моральних правил» (39,35). Такий кількісний розподіл засвідчує, що значна частка вихователів перейнялася ідеєю створення ціннісно збагаченого середовища виховання, що підтверджує досягнення нами мети – забезпечити третю педагогічну умову (створення педагогами та батьками ціннісно насиченого середовища).

Відсутність прихильників «звернень до батьків із скаргами» на етапі контролю засвідчують підвищення вмотивованості педагогів щодо розв'язування конфліктних ситуації між дітьми на території ДОЗ. Таким чином, відповідальність та участь у формуванні в дітей 5-7 років умінь долати агресію розподіляється рівномірно між вихователями та батькам, особливий вплив кожного з яких однаково важливий для дитини.

Тенденція до покладання рівних обов'язків на батьків та вихователів у сприянні розвитку у дошкільників умінь долати агресію чітко простежується у відповідях на наступне запитання. В ньому йшлося про чинники впливу на уміння дитини долати агресію, де «сімейне виховання» та «виховання у ДНЗ» займають по 39,8%. Водночас, «природні задатки» та «статева належність, вік» були обділені увагою, та займають лише по 10,6%.

Отже, можемо зробити висновок, що «сімейне виховання» та «виховання у ДОЗ» – це наріжний камінь виховання дитини в оптимізованих педагогічних умовах.

Якостями, важливими для уміння долати агресію 60,5% вихователів визнали «дружелюбність, товариськість»; другим за чисельністю уподобанням стала відповідь «толерантність, терплячість, витримка»; а «розсудливість» та «прагнення стати кращим, ніж зараз» займають останнє, третє місце на двох з результатом у 9,5%. Превалювання «дружелюбності, товариськості» у порівнянні з іншими якостями можна пояснити тим, що вони ніби автохтонно виражають несумісність із агресією, яка виходить поза межі соціально прийнятної.

Наступне запитання дозволило педагогам оцінити власні миротворчі сили. Слід відмітити таке, 79,8% педагогів після участі у формульованому експерименті стверджують, що їхній вплив на розвиток у вихованців уміння долати агресію завжди позитивний, а до експерименту їх кількість становила 73,8%. Логічним є зменшення кількості вихователів, яким не завжди вдається позитивно вплинути на досліджуване явище – з 26,2% до 20,2%. Для пояснення таких результатів спливає на думку відомий вислів: «Не соромно чогось не знати, а соромно не прагнути це дізнатись». Отже, 6% вихователів, вдосконаливши свою поінформованість у тонкощах агресії дошкільників, змогли застосувати отримані знання на практиці та відмітити свої успіхи, повторно відповідаючи на дане запитання анкети.

Аналіз відповідей на наступне запитання, на перший погляд, викликає ряд протиріччя. Після формульованого експерименту частка педагогів, яка «приділяє достатньо уваги формуванню уміння дошкільників долати агресію» знизилась з 73,8% до 60,6%, а респондентів з «недостатнім рівнем уваги» стало 39,4%, хоча до експерименту становило 26,2%. На нашу думку, дане запитання стало каталізатором самокритики, адже більш прискіпливо розглянувши особливості агресії дошкільників, вихователі змогли помітити деякі прогалини, упущення у власній педагогічній компетентності. «Якщо не

знаєш, куди пливати, ніякий вітер не буде попутним» - говорить нам дуже влучно невідомий автор. Отже, завдяки формувальному експерименту розвинулася педагогічна рефлексія, підвищилася самокритичність та вимогливість педагогів.

Ефективними методами, формами та засобами впливу педагогічним колективом визнано майже всі ті заходи, які були реалізовані в ході експерименту. Так, «бесіди, пояснення», «ігри, вправи» та «арттерапія» складають по 29,5%, а до експерименту відповіді були розподілені наступним чином: «бесіди, пояснення» 36,9%; «ігри, вправи» 26,2%; «арттерапія» 20,5%. Причини зростання прихильників «ігор», на нашу думку, полягають у тому, що саме ігрова діяльність є провідною у дошкільному віці.

Як зазначили педагоги, щоб ефективно впливати на дитину, треба «розмовляти з нею на одній мові», у нашому випадку – на мові гри. При цьому важливо допомагати їй збагачувати свій досвід, проводити бесіди, пояснювати незрозуміле. Творчість також впливає на різнобічний розвиток дитини: від розвитку дрібної моторики пальців до інтелекту загалом. Всі перелічені заходи сприяють, на думку педагогів, формуванню у дошкільників умінь долати агресію.

Позиції батьків з означеного питання також зазнали деяких змін, що відображено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.6

Порівняння відповідей батьків на запитання анкети на констатувальному та контрольному етапах

Анкетування		Етап дослідження	
Запитання	Варіанти відповідей	На констатувальному	Після формувального
<i>Дитина не може промовчати, коли чимось незадоволена</i>	Як правило, не може промовчати	74,8%	66,7%
	Іноді не може промовчати	12,6%	16,6%
	Може промовчати	12,6%	16,6%

<i>На зло дитина відповідає злом</i>	Як правило, відповідає злом на зло	49,2%	45,8%
	Іноді відповідає злом	44,1%	45,8%
	Ніколи не відповідає злом на зло	6,7%	8,4%
<i>Без причини ламає, руйнує, розбиває</i>	Ніколи цього не робить	77,9%	77,9%
	Зрідка трапляється	22,1%	22,1%
<i>Виводить з терпіння наполяганням на чомусь</i>	Час від часу	65,6%	54,1%
	Зрідка	24,6%	33,4%
	Ніколи	9,8%	12,5%
<i>Чи важко дитину переспорити</i>	Не важко	94,6%	94,6%
	Важко	5,4%	5,4%
<i>Типова реакція на жарти над нею</i>	Недовго сердиться	90,2%	87,5%
	Жартує у відповідь	9,8%	12,5%
<i>Вчиняє навпаки проханню</i>	Час від часу	69,7%	66,7%
	Зрідка	30,3%	33,3%
<i>Командує чи підкоряється</i>	То командує, то підкоряється	61,5%	58,3%
	Частіше командує	20,5%	16,6%
	Частіше підкоряється	18%	25,1%
<i>Реакція дитини на невдачу</i>	Потребує підтримки дорослого	36,9%	41,8%
	Намагається долати труднощі самостійно	28,7%	28,7%
	Переключається на інше	24,6%	24,6%
	Дратується	9,8%	4,7%
<i>Яка дитина</i>	Товариська	94,3%	91,6%

<i>у взаєминах з однолітками</i>	Іноді поводить ся агресивно	5,7%	8,4%
<i>Самооцінка дошкільника</i>	Висока адекватна	50,8%	58,3%
	Середня адекватна	49,2%	41,7%
<i>Чи важко дитині подолати агресію</i>	Не дуже важко	83,6%	91,6%
	Досить легко	16,4%	8,4%
<i>Чинники впливу на уміння дошкільника подолати агресію</i>	Виховання	65,6%	70,8%
	Вік	24,6%	20,8%
	Природні особливості	9,8%	8,4%

Якісний аналіз поданих у таблиці кількісних даних дозволяє ілюструвати типові відповіді: «Як правило, не може промовчати», «іноді не може промовчати», «може промовчати» такими були варіанти відповідей на перше запитання щодо реакції дитини на невдоволення чимось. Варто відмітити позитивне зрушення кількості дітей, які переважно не можуть змовчати, якщо їм щось не подобається: їхня чисельність знизилась до 66,7% з 74,8%. Ми віримо, що у цьому випадку 8,1% змогли досягнути такого взаєморозуміння, коли лише іноді (16,6%) має місце дитяче обурення, або його не буває взагалі (16,6%).

Батьки зазначають, що кількість дітей, які «як правило, відповідають злом на зло» та «іноді відповідають злом» становить приблизно 1:1, а саме по 45,8%. Позиції цих варіантів зрівнялись після формувального експерименту, а до нього становили 49,2% та 44,1%. Зменшення частки дітей, що «як правило, відповідають злом на зло» говорить про те, що 3,4% дошкільників все ж таки досягли того рівня розвитку навичок подолання власної агресії, який не дозволяє практикувати її у будь-якій незрозумілій ситуації.

Чисельність дітей, які з певною періодичністю виводять з душевної рівноваги своїх батьків наполяганням на чомусь, зазнала помітних змін у

порівнянні із констатувальним експериментом. Так, дратуючих «час-від-часу» та «зрідка» дітей стало майже на 10% менше, а тих, які «ніколи» не дратують своїх батьків стало 12,5%. У даному випадку можемо констатувати динаміку змін у досягненні порозуміння між батьками та дітьми після залучення їх до формувального експерименту.

Показники відповідей на наступне запитання до та після реалізації формувального експерименту не змінились. 94,6% батьків стверджують, що їх дитину не важко переспорити, а 5,4% батьків знайома ситуація зіткнення діаметрально протилежних поглядів з їх дітьми. Оскільки майже всі батьки здатні без особливого напруження переспорити свою дитину, це може свідчити лише про знання своєї дитини та важелів впливу на неї. Сподіваємось, що не застосування сили робить слова батьків переконливішими в очах дитини, проте, це предмет вже іншого спеціального дослідження.

Типова реакція дитини на жарти над нею, як визначають 90,2% батьків, - це нетривала образа, і лише 9,8% дітей жартує у відповідь. Після здійснення формувального впливу кількісний розподіл дещо змінився: тепер 87,5% недовго сердиться на жарти у свою адресу; 12,5% можуть пожартувати у відповідь. Кількісна сталість даного показника, на нашу думку, обумовлена особливостями дошкільного віку, а саме усвідомленням власного «Я» та інтересом до світу дорослих. Тому окремі жарти з їхньої сторони можуть сприйматися як акт нехтування «дорослості» дитини дошкільного віку та стати причиною образ.

Навпаки проханню батьків «час-від-часу» вчиняють 69,7% дітей, 30,3% – лише зрідка. Такі результати, на наш погляд, отримано внаслідок домінування у багатьох сім'ях звички багаторазово нагадувати дітям про свої вимоги, потурання капризуванням та наполяганням на своєму. Завдяки виховним впливам дані дещо змінилися: після впровадження формувального експерименту 66,7% відповіли, що діти вчиняють наперекір «час-від-часу», 33,3% – тільки «зрідка».

Коли ми повторно запитали батьків, що дитина робить частіше: «командує» чи «підкоряється», 58,3% зайняли проміжну позицію, тобто, на їхню думку, дитина «то командує, то підкоряється»; 16,6% батьків визнали, що їхня дитина частіше командує. Батьків найбільш податливих дітей виявилось, за оцінками членів родини, 25,1%. Збільшення частки дітей (на 7,1%), які переважно підкорюються, свідчить про гуманізацію взаємин батьків між собою та з дитиною. Оскільки вказані результати зафіксовано після впровадження формувального експерименту, можемо констатувати його конструктивний вплив на виховання у старших дошкільників уміння долати агресію.

Види реакцій дітей на невдачі батьки оцінили наступним чином: на 4,9% зросла частка дітей, які «потребують підтримки дорослого», і нині становить 41,8%; кількість дітей, які «намагаються долати труднощі самотійно» та «переключаються на інше» не змінилась і становить 28,7% та 24,6%; вдвічі зменшилась частка дітей «дратуються», тепер їх 4,7%. Варто відмітити сталу кількість дітей, які прагнуть до самотійного подолання перешкод та дітей, які здатні переключати свою увагу. На нашу думку, такі реакції базуються на таких складних психологічних особливостях, на які вплив може ефективно здійснюватися за допомогою додаткових методів. Зростання чисельності дітей, які потребують допомоги дорослих, можна пояснити батьківським суб'єктивізмом, адже дізнавшись більше про дитячу агресію, актуалізувалось прагнення до більш прискіпливого розпізнавання її у власній дитині.

Зміні чисельності батьків з 94,3% до 91,6%, які вважають свою дитину товариською у взаєминах з однолітками, на нашу думку, сприяло більш уважного співставлення батьками різноманітних проявів агресії і поведінки своїх дітей. Відтак, вже 8,4% (до експерименту їх частка складала 5,7%) батьків можуть констатувати, що іноді їхній дитині притаманна агресивна поведінка у тому чи іншому її прояві.

Відсоток батьків, які після формувального експерименту вважають

самооцінку дітей-дошкільників «високою адекватною» становить 58,3% (на етапі констатації їх було 50,8%); тих дорослих, у яких діти володіють «середньою високою» самооцінкою виявилось 41,7% (на етапі констатації – 49,2%). Встановлено, що в оптимізованих педагогічних умовах процес формування у дошкільників уміння долати агресію, інші показники особистісного розвитку також зазнають позитивних, що не могло не відбитися на відповідях батьків під час повторного анкетування.

Одним із головних моментів в оцінці ефективності формувальних впливів було питання: «Чи важко дитині подолати агресію?». На констатувальному етапі 83,6% батьків повідомили, що «не дуже легко»; натомість 16,4% вказали, що «досить легко». Завдяки участі у формувальному експерименті 91,6% батьків схилилися до відповіді «не дуже важко»; переконаних у тому, що долання агресії дається їхній дитині «досить легко», стало майже вдвічі менше – 8,4%. Зменшення другого показника («досить легко» долати агресію) свідчить про якісні зміни у позиції батьків щодо агресії в дошкільному віці, в якому саме і перебувають їхні діти. Адже, агресія – це не те явище, яке можна подолати цієї ж миті силою думки та уникнути наслідків недбалого реагування на неї. Значна більшість батьків почала більш глибоко усвідомлювати сутність агресії та переживань дитини.

З'ясувалося, що переважна більшість батьків (70,8%) саме виховання вважає головним чинником впливу на уміння дошкільника долати агресію. Варто відмітити, що даний чинник превалював навіть до проведення експерименту, і становив 65,6%. Як свідчать отримані дані, наша дослідницька позиція співпадає із батьківською, що, в свою чергу, підтверджує раціональність створення оптимальних умов виховання, спрямованих на формування у старших дошкільників уміння долати агресію. Також, батьки (до – 24,6%; після – 20,8%) відмітили вік як чинник впливу, з чим ми згодні, адже старший дошкільний вік характеризується високою сензитивністю, що сприяє успішному формуванню уміння долати агресію.

Таким чином, результати контрольного експерименту засвідчили, що система виховних впливів. Запроваджені педагогічні умови та розроблений комплекс методів виявилися в цілому досить ефективними, що засвідчено позитивною динамікою змін у знаннях, ставленнях та впевненій поведінці усіх учасників експерименту. Отже, мету дослідження досягнуто, гіпотезу підтверджено, завдання розв'язані.

Висновки до розділу 3

В даному розділі обґрунтовано принципи та педагогічні умови оптимізації виховного процесу у закладі дошкільної освіти; описано методiku формування експерименту відповідно до кожної з трьох педагогічних умов; здійснено оцінку ефективності системи формування.

Методикою формування експерименту передбачено впровадження та оцінку ефективності запропонованих нами методів формування, спрямованих на розвиток умінь старших дошкільників долати істерики, агресивні дії. Засвідчено варіативність методів, що виявилися ефективними для здійснення різнобічного впливу на усіх учасників експерименту.

Грунтовно розглянуто зміст кожного запропонованого методу та розкрито доцільність їх застосування у межах трьох окреслених педагогічних умов, а саме: збагачення знань дошкільників про причини та наслідки агресивної поведінки для оточуючих та них самих; вправлення дітей 5-7 років в умінні конструювати тактовні, доброзичливі взаємини з однолітками; створення педагогами та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання сучасних виховних технологій.

Після впровадження розробленої методики формування експерименту відбулися помітні зміни у проявах тактовності дітей дошкільного віку, знаннях та ставленні до дитячих істерик з боку батьків та педагогів. Одержані результати ілюструють позитивні тенденції, які спостерігаються в усіх учасників експерименту після їхньої участі у

формувальному експерименті. Позитивні тенденції пояснюються збагаченням комунікативного досвіду дошкільників у ситуаціях суперечок; практичному застосуванні дітьми 5-7 років уміння будувати конструктивні стосунки з однолітками; популяризацією серед педагогів та батьків сучасних виховних технологій.

За кінцевими результатами формувального експерименту підтверджено ефективність запропонованих методів формування у заданих педагогічних умовах виховання.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено розгорнутий аналіз проблеми виховання у дітей старшого дошкільного віку уміння долати істерики, прояви агресії за умов сприятливої адаптації дітей 5-6 року життя. Результати проведеної експериментальної роботи вказали на виконання поставлених завдань і дозволили дійти наступних висновків:

1. На основі аналізу педагогічних, соціально-педагогічних та психолого-педагогічних наукових джерел визначено, що існують різні підходи і трактування сутності істерик, як форми агресивної поведінки, механізмів та умов її виникнення у дошкільному віці. Визначено, що вона пов'язана з цілеспрямованим нанесенням фізичної або психологічної шкоди іншій особі, а агресивна поведінка кваліфікується як поведінка, в якій проявляється агресія.

2. Схарактеризовано причини та фактори, що спричиняють дитячих істерик, проявів агресії, а саме: індивідуальні, педагогічні, соціально-психологічні, особистісні чинники. Визначено найбільш ефективні профілактичні та корекційні методи подолання дитячої агресії, до яких віднесено: рухливі та спортивні ігри і вправи; арттерапію, психогімнастику; ігри на мімічне, пантомімічне та мовленнєве самовираження; ігри-драматизації за темами відомих казок; проєктивні методики та творчі завдання; завершення розпочатих речень та складання оповідань про себе. Дуже значним фактором є сприятлива адаптація дітей 5-6 року життя до умов ЗДО.

Розроблено, апробовано та упроваджено методикау діагностики досліджуваного явища, спрямовану на дослідження особливостей прояву та міри сформованості у дітей старшого дошкільного віку уміння долати істерики як особистісного феномену.

Визначено критерії, показники та компоненти розвитку істерики як форми агресивної поведінки; встановлено рівні вихованості у досліджуваних

старшого дошкільного віку уміння її долати; зафіксовано відмінності у когнітивному, емоційно-ціннісному та поведінковому компонентах уміння долати істерики; описано кожний з трьох рівнів розвиненості досліджуваного явища - високий, середній та низький.

3. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність трьох педагогічних умов оптимізації виховного процесу у закладі дошкільної освіти: збагачення знань дошкільників про причини та наслідки істерик, агресивної поведінки для оточуючих та них самих; вправлення дітей 5-7 років в умінні конструювати тактовні доброзичливі взаємини з однолітками; створення педагогами та батьками ціннісно насиченого середовища шляхом використання сучасних виховних технологій.

Розроблено та впроваджено методика формульовального експерименту відповідно до кожної з трьох педагогічних умов, метою якої є підвищення рівня розвитку у дітей старшого дошкільного віку уміння долати істерики шляхом оптимізації виховного процесу в межах сім'ї та навчального закладу. Розглянуто зміст кожного запропонованого методу, розкрито раціональність їх застосування, визначено їх мету, а також продемонстровано хід їх реалізації.

4. Шляхом контрольного зрізу зафіксовано позитивну тенденцію у показниках уміння дітей старшого дошкільного віку долати істерики, агресію у поведінці під час взаємодії з однолітками у адаптаційний період: внаслідок системи формульовальних впливів кількість досліджуваних з високим рівнем розвитку уміння долати істерики зросла з 32,8% до 37,4%; частка старших дошкільників з найнижчим рівнем сформованості уміння долати істерики зменшилася з 18% до 12,4%. За підсумками формульовального експерименту підтверджено ефективність запропонованих педагогічних умов та методів виховання у дітей 5-7 років.

Встановлено, що відбулися позитивні зміни у знаннях, ставленні та стилі керівництва поведінкою дитини під час конфліктів з однолітками у

вихователів дошкільного закладу та батьків уміння долати агресію. Провідною реакцією на агресивні прояви на контрольному етапі переважна більшість вихователів визнала «з'ясування причин суперечок», а саме – 49,5%, що на 8,5% перевищує кількість прибічників даного варіанту на констатувальному етапі експерименту. Другу позицію посіло «нагадування моральних правил» 39,3%, яке становило 28,7% на етапі констатації.

На контрольному етапі батьки зазначили, що діти, які «як правило, відповідають злом на зло» та «іноді відповідають злом» знаходяться у рівній кількості – по 45,8%, хоча на констатувальному етапі становили 49,2% та 44,1%. Зменшення частки дітей, що «як правило, відповідають злом на зло» говорить про те, що 3,4% дошкільників все ж таки досягли того рівня розвитку навичок подолання власної агресії, який не дозволяє практикувати її у будь-якій незрозумілій ситуації.

Наше дослідження не вичерпує усіх проблем, пов'язаних із досліджуваною проблемою. Перспективними напрямками подальшої роботи в означеному напрямі є: вивчення особливостей провів дитячих істерик, проявів агресії у відкритих та закритих типах дошкільних закладів; дослідження проблеми наступності у роботі з дитячою агресією на етапі дошкільного та молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. Розвиток теорії і практики дитячої гри: Сторінки історії. *Дошкільне виховання*. 2017. № 7. С. 18–19.
2. Ватутина Н. Ребенок поступает в детский сад: пособие для воспитателей детского сада / под ред. Л. И. Каплана. Москва: Просвещение. 1983. 80 с.
3. Гарбузов В. И. Неврозы детского возраста и их профилактика. Москва: Знание, 1982. 16 с.
4. Гридовець Л. М. Роль батьків у вихованні дітей. *Перший крок у дитсадок: Проблема подолання психологічної кризи у дітей*. Київ: Граніт. 2008. 8 с.
5. Гурлева Т. Попередження важковиховуваності в дошкільному віці. *Дошкільне виховання*. 2004. № 3–4.
6. Жаровцева Т. Г. Адаптация детей дошкольного возраста к условиям общественного воспитания (на материале круглосуточной группы): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / НИИ педагогики УССР. Киев, 1991. 161 с.
7. Зажигина М. Чего не стоит делать родителям, но что они все равно делают. Москва: Генезис, 2009. С. 212–237.
8. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. в 2 т. / АПН СССР; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва: Педагогика, 1986. Т. 1: Психическое развитие ребенка. 296 с.
9. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков: анамнез, этиология и патогенез. Москва: Медицина, 1988. 244 с.
10. Захаров А. И. Психотерапия неврозов у детей и подростков. Москва: Медицина, 1982. 216 с.
11. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребёнка: книга для воспитателя детского сада. Москва: Просвещение, 1986. 127 с.
12. Захарова Н. Адаптація дітей до дитсадка. *Дошкільне виховання*. 2006. № 4. С. 8–10.
13. Захарова Н. М. Ігрові техніки на допомогу в адаптації. *Палітра педагога*.

2004. № 4. С. 11–13.
14. Захарова Н. М. Соціальна адаптація старших дошкільників: особливості, показники, рівні: зб. наук. праць. Київ; Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004.
15. Игры и игровые упражнения с детьми шестилетнего возраста / под ред. Е. И. Коваленко. Киев: Радянська школа, 1987. 144 с.
16. Кирюхина, Н. В. Организация и содержание работы по адаптации детей в ДОУ: практ. пособие. 2-е изд. Москва: Айрис-пресс, 2006. 112 с.
17. Кожевникова В. А. Особенности эмоциональной регуляции деятельности при решении задач нравственного выбора детьми 6–7 лет: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. 1990. 197 с.
18. Колесіна Т. Є. Особливості виховання дітей старшого дошкільного віку, схильних до негативних проявів у поведінці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 1997. 172 с.
19. Колесник А. Г. Воспитание у детей эмоционально положительного отношения к дошкольному учреждению: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Одеський пед. ин-т им. К. Д. Ушинського. Одесса, 1994. 149 с.
20. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко. Київ: Ред. журналу «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.
21. Кондратенко Н. Дитячий садок і батьки. Взаємодія дошкільного закладу та сім'ї: шляхи оптимізації та досвід. *Дитячий садок*. 2005. № 42–43, листопад. С. 18–25.
22. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ: Освіта, 1998. 255 с.
23. Кононко О. Л. Простір «Я»: реальність та життєва проблема. *Дошкільне виховання*. 2001. № 4. С. 3–7.
24. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ: Освіта, 1998. 256 с.
25. Кононко О. Л. Шкільна адаптація та психологічний вік. *Початкова школа*. 2002. № 1. С. 5–10.

26. Концепція дошкільного виховання в Україні. Київ: Освіта, 1993. 16 с.
27. Кузьменко В. Адаптація. *Дошкільне виховання*. 1995. № 8. С. 18–19.
28. Куркіна І. Хочу йду, а не хочу... також іду. Адаптація до дитячого садка, або Мистецтво зустрічі бажаних чи небажаних гостей. *Дошкільня*. 2007. № 3. С. 10–13.
29. Ладивір С. Найближчий соціум: розвиває чи руйнує? *Дошкільне виховання*. 2010. № 6. С. 4–5.
30. Ладивір С. О. Педпроцес потребує радикальних змін. *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 7–9.
31. Лембрик І. Дитячі вікові кризи. *Дошкільне виховання*. 2003. № 4. С. 23–33.
32. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / под ред. В. В. Давыдова, А. А. Леонтьева. Москва: Педагогика, 1983. Т. 1. 389 с.; Т. 2. 320 с.
33. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва: Политиздат, 1960. 255 с.
34. Мельниченко В. Є. Психологічні умови упередження агресивної поведінки підлітків з порушенням інтелектуального розвитку. *Психологічні науки*. 2012. № 37 (61). С. 220–222.
35. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. Ереван: Изд-во АН АССР, 1988. 262 с.
36. Нечай С. П. Адаптація дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку засобами музично-театралізованої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2001. 21 с.
37. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка: навч.-метод. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2006. 282 с.
38. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю., 2008. 376 с.

39. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста / под ред. Д. Б. Эльконина, А. П. Венгера. Москва: Педагогика, 1988. 136 с.
40. Печенко І. П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів («Загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. Умань, 2002. 237 с.
41. Пихтіна Н. П. Організаційно-педагогічні умови адаптації дошкільників до ДНЗ: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 338 с.
42. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дошкільників: тексти лекцій. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 247 с.
43. Пихтіна Н., Новгородський Р. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Ніжин, 2007. 240 с.
44. Подакіна О. Вступна бесіда з батьками під час прийому до дитсадка: Методичні рекомендації. *Психолог*. 2004. № 23–24, червень. С. 20–23.
45. Поніманська Т. І. Людина і я. Світ дорослих як чинник соціалізації особистості дитини. *Дошкільне виховання*. 1999. № 8. С. 14–15.
46. Програма виховання дітей дошкільного віку / відп. ред. З. П. Плохій. Київ, 1991. 199 с.
47. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін.; кер. О. Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 204 с.
48. Психическое развитие воспитанников детского дома / под ред. М. И. Лисиной, И. В. Дубровиной, А. Г. Рузской. Москва: Педагогика, 1990. 264 с.
49. Репина Т. А. Социально-психологическая характеристика группы детского сада. Москва: Педагогика, 1988. 232 с.
50. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с.

- 51.Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / пер. с англ. В. И. Кандрора, А. А. Рогова; ред. и вступ. ст. проф. М. Г. Дурмишьяна. Москва: Медгиз, 1960. 255 с.
- 52.Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест, 1997. 800 с.
- 53.Словник основних термінів з превентивного виховання / за заг. ред. В. М. Оржеховської. Тернопіль: Тернограф, 2007. 198 с.
- 54.Смирнова Е. О. Психологические особенности и варианты детской агрессивности. *Вопросы психологии*. 2008. № 1. С. 42–48.
- 55.Социальная адаптація дітей в дошкільних установах / под ред. Р. В. Тонковой-Ямпольской, Е. Шмидт-Кольмер, А. Атанасовой-Вуковой. Москва: Медицина, 1980. 231 с.
- 56.Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Беспалько, С. Я. Харченко та ін.; за ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ: Науковий світ, 2003. 233 с.
- 57.Спиваковская А. С. Профилактика детских неврозов. Москва: Изд-во МГУ, 1988. 200 с
- 58.Стреж Л. Сходинки адаптації дітей раннього віку. *Психолог. шкільний світ*. 2009. № 8.
- 59.Тонкова-Ямпольская Р. В., Черток Т. Я. Воспитателю о ребенке дошкольного возраста: (От рождения до 7 лет). Москва: Просвещение, 1987. 224 с.
- 60.Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / сост. С. Ф. Егоров. Москва: Педагогика, 1988. Т. 5. 528 с.
- 61.Федорченко Т. Є. Причини і фактори негативних проявів у поведінці дітей. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія "Психолого-педагогічні науки"*. 2011. № 4. С. 74.
- 62.Харитоновна Н. Профилактика психоэмоционального напряжения детей раннего возраста. *Дошкольное воспитание*. 2006. № 6.

- 63.Школьная И. А. Педагогические условия активизации игровой деятельности детей старшего дошкольного возраста: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1985. 146 с.
- 64.Щербакова К. Й. Гра – модель життя. *Дошкільне виховання*. 1998. № 3. С. 15–16.
- 65.Эльконин Д. Б. Психология игры. 2-е изд. Москва: Гуман. изд. центр ВЛАДОС, 1999. 360 с.
- 66.Юртайкин В., Жиянова П. Адаптация детей с отклонениями в развитии к дошкольным образовательным учреждениям. *Дошкольное воспитание*. 2001. № 2. С. 37–44; № 3. С. 43–52.

